

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ
ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

АДАБИЁТ НАЗАРИЯСИ
фанидан

МАЪРУЗАЛАР МАТНИ

(бакалавриятнинг ўзбек филологияси йўналиши учун)

ФАРҒОНА – 2011

Мазкур маърузалар матни ўзбек адабиётшунослиги кафедрасининг 2011 йил _____августдаги 1-йиғилишида муҳокама қилиниб, нашрга тавсия этилган.

ТУЗУВЧИЛАР:

А.Сабирдинов,
филология фанлари доктори
М. ЖЎРАЕВА,
ўқитувчи.

ТАҚРИЗЧИ:

Н.СОЛИЕВ,
ФарПИ доценти, филология
фанлари номзоди

1-МАЪРУЗА: АДАБИЁТ НАЗАРИЯСИ ФАН СИФАТИДА.

Режа:

1. Адабиётшуносликнинг объекти ва предмети.
2. Курснинг мақсад ва вазифалари.
3. Таркибий қисмлари.
4. Ёрдамчи соҳалари.

Адабиётшунослик бадиий адабиёт тўғрисидаги фандир. «Адабиётшунослик» атамаси «адабиёт» ҳамда «шиностан» сўзларидан таркиб топган бўлиб, «адабиётни ўрганмоқ, ўргатмоқ» маъноларини англатади.

Умуман, «адабиёт» сўзи арабча «адаб» сўзидан олинган бўлиб, илк босқичларда ушбу сўз яхши хулқ, яхши тарбия, юриш-туриш маъносида қўлланилган. XII асрдан бу сўз поэзия, уни ўрганувчи грамматика, риторика кабиларни англатган. XIX аср охирларига келибгина ушбу атама санъатнинг бир соҳаси бўлган бадиий адабиётни англатадиган бўлиб қолди.

Дарҳақиқат, адабиётшунослик фани бадиий адабиётни, унинг моҳиятини, келиб чиқиши ва ижтимоий алоқаларини ўрганувчи фандир.

Адабиётшунослик - бадиий сўз санъатининг ўзига хос хусусиятлари, бадиий ижоднинг замини, тузилишни ўрганувчи фандир.

Адабиётшунослик фани тарихий-адабий жараённинг маълум давр ёки жойга хос бўлган ҳамда умумий қонуниятлари тўғрисидаги фандир.

Адабиётшунослик ўз ичига бадиий сўз санъатининг барча соҳаларини қамраб олади. Адабиётшунослик талабаларга бадиий адабиёт тўғрисидаги дастлабки маълумотлар беришни ўз олдига мақсад қилиб қўяди. Мазкур курсда адабиёт назариясининг қоидалари билан таништирилади. Бундан мақсад, талабаларда бадиий адабиётни тушуниш, уни илмий ўрганиш ва баҳолай олиш малакасини орттиришдир.

Адабиётшунослик атамаси 1842 йилда Олмонияда пайдо бўлди. Атама кейинчалик Россияга ўтган (литературоведение).

Адабиётшуносликнинг объекти - муайян тарихий Шароит билан боғлиқ равишда олинadиган адабий маҳсулот ва унинг яратилиш жараёнидир. Адабиётшуносликнинг предмети - бадиий адабиётдир.

Адабий жараён адабиётнинг ривожланиш йўлидир. Адабиётшунослик адабиётни ўрганар экан, мумтоз ёзувчи ва шоирлар ижоди, уларнинг адабиёт ҳақидаги фикрларига асосланади. Адабиётшуносликка кириш умуман бадиий адабиёт тўғрисидаги дастлабки ва умумий маълумотларни беради. Адабиётшуносликка кириш адабиёт назариясидан соддарокдир.

Ўзбек тилида «адабиёт» атамаси XX аср бошларида пайдо бўлди. Олдинлари бадиий адабиётни англатадиган ягона атама бўлмаган. Унинг ўрнига «назм, сўз, санои нафиса, абёт, наср, шеър, мусаннифот» каби сўзлар ишлатилган. Жумладан, Алишер Навоий ҳам адабиётга нисбатан «сўз» деган. Шундай қилиб, шеърый ва насрий бадиий сўзни бирлаштириб «адабиёт» деб аташ одат тусига кирмаган эди.

Биринчи маротаба Абдулла Авлоний 1909 йилда «Адабиёт. Миллий шеърлардан биринчи жузъ» номли китоб бостириб чиқарди. Шу китобдагина «адабиёт» сўзи ҳозирги маънода ишлатилади. Шундан кейин «Қизил байроқ» газетасининг 1922 йил 14 ва 16 март сонларида А.Саъдийнинг «Ўзбек адабиёти тўғрисида ўқиладиган докладнинг асослари» номли мақоласи босилади. 1926 йилда С.Айнийнинг «Намунаи адабиёти тожик», Фитратнинг «Ўзбек адабиёти намуналари» (1926) дарслик-мажмуалари, шу йили «Адабий парчалар» номли тўплам нашр этилади. Мана шулар **адабиёт** атамасининг қарор топганлигини кўрсатди. Лекин бу ҳам осонликча бўлган эмас. Ўзбек тилига кириб қолган барча арабча-форсча сўзларни чиқариб, уларнинг ўрнига ясама сўзларни қўйиш талаби билан чиққан пуристлар бу атаманинг қарор топишига қаршилик қилганлар. Элбек

«адабиёт» сўзини «ёзғичлар» сўзи билан алмаштирмоқчи бўлади. А.Қодирий, Олтой, Боту, Ойбек ва бошқаларнинг асарларидан тузилган тўпламни Элбек «Гўзал ёзғичлар» деб номлаган.

Адабиётшунослик фанини англатадиган атама ўрнига «илми қофия, илми баён, илми аруз, илми маоний» атамалари ва шуларни ўз ичига олган «илми адаб» атамалари ишлатилган.

Адабиёт сўзи арабча бўлиб, одоб сўзидан олинган. «Адабиёт» атамаси кенг маънода умуман ёзма адабиёт, ёзилган нарсалар, босилган китобларни англатади. Тор маънода эса бадиий сўзни, санъат турларидан бири, сўз санъати бўлган бадиий адабиётни англатади.

Аслида XIX асрларгача ҳозирги маънода адабиёт бўлмаган. Олдинги адабиёт намуналари кўпинча ижро, декламация учун ва мусикага мўлжаллаб ёзилган бўлиб, ижро санъатига мансуб эди. Гегелл учун ҳам адабий асарларнинг ижро учун ёзилиши табиий бўлган. XIX асрга келибгина ижро этишга эҳтиёж бўлмаган, яъни ўқиш учун адабиёт яратилди. Бадиий асарларни «поэзия» атамаси билан юритиш сабаби эса, олдинлари наслнинг санъат ҳисобланмаганлигидир. Чунки олдинлари бадиий адабиёт тўла маънода бадиий сўзни қайта ишлаш санъати ҳисобланарди.

Қадимги адабиётда сўз санъати унсурлари мифология, дин, фан куртаклари билан аралаш, уйғун эди, унда турли амалий маслаҳат ва ахлоқий ўғитлар бериларди. «Адабиёт» атамасининг «одоб» маъноси ҳам шунданidir. Бироқ қадимги адабиётнинг синкретик (аралаш) характери унинг эстетик қимматини йўққа чиқармайди. Ўрта асрларда адабиёт нормативлик, бадиий воситаларнинг турғунлиги билан ажралиб турарди. У давр адабиётида санъаткор Шахси ҳали жуда кучсиз намоён бўларди. Бу нарса у давр санъатидаги монументаллик (асослилик, чуқур мазмунлилик)ни келтириб чиқаради, лирикани эса фалсафий ва афористик қилади.

Ҳозирги маънодаги адабиётнинг пайдо бўлишига техника тараққиёти ва китоб босишнинг келиб чиқиши сабаб бўлди. Натижада сўз санъати бўлган адабиёт мустақил санъатга айланди. Шунинг оқибатида назмнинг ўзига хос алоҳида қонунлари емирилиб, сўз санъати халқ тилига яқинлашди. Шундан кейингина адабиёт тўғрисидаги фан ҳам, назарий тушунчалар ҳам ўзгарди. Олди1)нги назариячилар адабиётга сўз санъати сифатида қараб, унинг Шаклий томонлари (нутқ, композиция, услуб ва жанр каби) га асосий эътиборни берганлар. Янги адабиётнинг пайдо бўлиши билан бадиий адабиётнинг мазмунига эътибор кучайди, мавзу, ғоя, характер, метод кабиларга катта эътибор бериладиган бўлди.

Адабиётшунослик фани тилшунослик, тарих, эстетика, психология ва бошқа фанлар билан алоқада бўлади. Масалан, адабиётшунослик сўз билан ифодаланади, сўзни эса тилшунослик ўрганади. Шунингдек, туюқ жанри ҳақида гапирилса, у омонимик қофияда бўлади. Омоним сўзлар қоидасини эса тилшуносликдан топишимиз мумкин.

Адабиётшунослик тарих фани билан ҳам боғлиқ. Адабиётшунослик адабий жараёнга, унинг асарларига баҳо беради. Шунда тарих билан боғлиқ ҳолда таҳлил қилади.

Эстетика бу барча санъатларнинг назариясидир. Бу рассомлик, ҳайкалтарошлик ва кино санъатидир. Адабиёт илми ўз қоидаларини яратишда эстетикага суянади. Бу унга образ яратишда керак бўлади.

Адабиётшунослик тиббиёт билан ҳам алоқада бўлади. Масалан, адабий асарларда, жумладан, А.Қаҳҳорнинг «ДахШат» ҳикоясида Унсиннинг ўлими, «Минг бир жон»да Мастуранинг касалликлари. Бундай ҳолларда ёзувчи, албатта, касалликни тасвирлаш учун аввало, касаллик сирларини ўрганади.

Психология фани эса одамларнинг характерини билиш, уларнинг руҳий ҳолатларини тасвирлаш учун зарур.

Адабиётшуносликнинг қуйидаги таркибий қисмлари мавжуд:

1. Адабиёт тарихи.
2. Адабиёт назарияси.

3. Адабий танқид.

1. **Адабиёт тарихи** - бадиий адабиёт тарққиётини, ёзувчиларнинг ҳаёти ва ижодини, алоҳида асарларни ўрганади. Шу билан бирга, адабиёт тарихи ижодий методларнинг пайдо бўлиши ва тақдирини, ҳар бир давр адабиётининг ўша замон билан боғлиқ хусусиятларини ҳам ўрганади, адабиёт фактларини системалаштириб, умумлаштиради. Адабиёт тарққиётида ҳар бир асар ҳар бир ёзувчининг ўрнини белгилаб беради. Адабиёт тарихи алоҳида асарларнинг тарихи ва тақдирини ҳам ўрганади. Масалан, «Ўткан кунлар» романининг тарихи бор. Бу роман 20-йилларда қораланган сўзоши билан чиққан. Сўнгра тўлиқ китоб бўлиб чиқди. 50-йилларда ва ундан кейин секин-аста оқланди.

Ўзбек адабиёти тарихи бундан икки ярим, уч минг йил олдин пайдо бўлди. «Авесто»нинг ҳам кириб келиши, китоб бўлишига 2700-2800 йил бўлди. 3000 йиллик адабиётимиз тарихининг бўлимлари:

1. Ўзбек мумтоз адабиёти (энг қадимги даврдан XIX аср ўрталаригача).
2. XX аср Ўзбек адабиёти (90-йилларгача)
3. Истиқлол даври адабиёти (ҳозирги кунларгача).

Адабиёт тарихи ҳар бир халқ адабиёти тараққиётининг ўша халқ тарихи билан боғлиқ хусусиятларини очади, уни бошқа халқлар билан солиштиради, ўзаро алоқаларни қайд этади, ҳар бир халқ адабиётининг умуминсоний маданият хазинасига қўшган ҳиссасини белгилайди.

Адабиёт тарихи бадиий адабиётни тарихий тараққиёт жараёнида ўрганади. Адабиёт тарихи адабий ҳодисалар йиғиндисидир, яъни бадиий асарлар, адабиётнинг моҳияти, вазифаси ва турлари ҳақидаги фикрлардан иборат. Турли жойларда бир даврда бир хил гоё ва жанрларнинг туғилиши табиийдир.

Ғарб адабиётининг қуйидаги босқичлари мавжуддир:

1. Қадимги (антик).
2. Қадимдан Ўрта асрга Ўтиш (эллинизм).
3. Ўрта асрдан янги замонга Ўтиш (ренессанс).
4. Янгидан энг янгига Ўтиш.

Буларнинг ҳар бири даҳо асарлар билан нишонланган.

Адабиёт тарихи деганда барча халқларининг адабиёт тарихи тушунилади. Қирғиз адабиёти тарихи, инглиз, хитой, араб, рус, олмон ва ҳоказо. Инглиз адабиёти тарихи деганда қаерда инглиз халқи яшаса, ўша ер адабиёти тушунилади. Марказий Осиё халқлари адабиёти бор. Бунда Ўзбек, қирғиз, қозоқ, тожик адабиётлари жамулжам. Яна туркий халқлар адабиёти ҳам бор. Бунга Сибирдан Марказий Осиёгача бўлган адабиётлар киради. Ғарбий Оврупо ва ҳоказо адабиёти бор. Умумжаҳон халқлари адабиёти тарихи ҳам бор.

Марказий Осиёда дастлаб адабиёт тарихи тазкиралар тарзида юзага келган. Давлатшоҳ Самарқандийнинг «Тазкират уш-шуаро», Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис» асарларида адиблар тўғрисида биографик ва библиографик маълумотлар, асарларидан айрим намуналар келтирилади.

Адабиёт тарихи фақат буюк сиймоларнигина ўрганиб қолмасдан, адабий жараёнда иштирок этган барча ижодкорлар меросини ҳам ўрганади. Чунки буюк чўққиларнинг пайдо бўлишида буюклик даражасига кўтарилмасдан қолган ижодкорларнинг ҳам роли бекиёсдир.

Адабий оқимлар, мактаблар, адабий ташкилотлар ҳам адабиёт тарихининг предметиدير.

Адабиёт тарихи (история литературп1) атамаси 1659 йилда Францияда пайдо бўлди. XIX асрда адабиёт тарихи фалсафа, риторика, публицистика, историография ва адабий танқид тушунчаларини қамраб олган.

Адабиёт тарихига куйидагилар киради: конкрет адабий асар, ёзувчи ижоди, оқим, адабий боскич, адабий муассасалар, миллий адабиёт.

2. Адабиёт назарияси - бадиий адабиётнинг қонун-қоидалари, ҳаётни бадиий акс эттириш ҳамда адабиёт тараққиётининг қонуниятлари тўғрисидаги фандир. Адабиёт назарияси бадиий адабиётнинг жамият тараққиётида ўйнаган роли, тур ва жанрлари, бадиий тасвир воситаларини ўргатади. Бу фан бадиий адабиётнинг хусусиятларини, ижтимоий табиати, вазифаси, борлиққа муносабати масалалари хусусида маълумот беради. Ижодий методлар, услублар, анъана ва маҳорат масалалари, Шакл ва мундарижа, романтизм, реализм масалалари адабиёт назарияси фанининг диққат марказида туради. Адабиёт назарияси бадиий адабиётнинг тараққиёти қонуниятларини, жанрларнинг хусусиятлари, бадиий тил, услуб, шеър тузилиши, сюжет ва композиция масалалари, типиклаштириш қабилар билан боғлиқ ҳолда ўрганади. Бу жиҳатдан адабиёт назарияси умуман санъат қонуниятларини ўз ичига олган эстетика фанига яқин туради.

Адабиёт назарияси бадиий асарларни таҳлил қилиш ва баҳолаш меъёрларини белгилаб беради. Адабиёт назарияси омманинг бадиий адабиётни тушуниши ва шу йўл билан кишилар дидини ўстиришга хизмат қилади.

Хўш, шундай экан, адабиёт назарияси материални қаердан олади?

Адабиёт назарияси ўз хулосаларини чиқарар экан, аввало:

- конкрет бадиий асарларга, адабий жараёнга, адабиёт тарихи материалли ва ана шу бадиий адабиётнинг тараққиёт жараёнига суянади;

- ўтмиш ва ҳозирнинг бадиий асарлар, ёзувчилар ва адабиёт тўғрисидаги фикрларига суянади;

- инсоният бадиий даҳосининг энг нодир намуналарига суянади, энг мукаммал тараққий этган адабиётларнинг тажрибасига асосланади. Бу билан бирга адабиёт назарияси бадиий адабиётнинг барча намуналари, барча халқлар адабиётлари ютуқлари тажрибасини ҳам умумлаштириб, ўз қоидаларини бойитади.

Адабиёт тарихи адабиётнинг тараққиёт йўлларини ўрганса, адабиёт назарияси адабиётнинг тараққиёт қонуниятларини ўрганади. Адабиёт тарихи Алишер Навоий қачон яшаган, деган саволга жавоб берса, адабиёт назарияси Навоий нима учун XV асрда яшаганлигига жавоб беради. Адабиёт назарияси адабий асарнинг хусусиятини, ички тузилишини ўрганади. Ички мазмунни адабиёт тарихи ўрганади. Адабиёт назарияси соатсоз соатни қандай қилиб бузиб, тузатса, назария ҳам бадиий асарни ўшандай текширади. Фитратникидан мукаммалроқ «Адабиёт назарияси» дарслигини 1940 йилда И.Султон ёзган. Ўзбекистонда адабиёт назарияси фан сифатида 1925-1926 йилларда пайдо бўлди. У жаҳон мутафаккирларининг адабиёт назарияси ҳақидаги билимларидан пайдо бўлди. Жумладан, Арасту «Поэтика» асарини ёзди. Унда трагедия нима, лирика нима, деган саволларга жавоб берди. Гегел «Эстетика» (4 томлик) асарини, XIX асрда В.Белинский «Поэзиянинг хил ва турларга бўлиниши» ҳақида ёзди. Бунда у адабиётни тур ва жанрларга ажратади.

Шарқ адабиётида назарий фикрлар асосан X асрлардан бошлаб ёзилган. Форобий «Шеър санъати», Беруний «Осор ул-боқия» ва «Ҳиндистон» асарларида адабиёт ҳақида жуда кўп маълумотлар берилган. Масалан, ҳиндларнинг шеър тузилиши ҳақида маълумот берилади. Алишер Навоий «Мезон ул-авзон», Бобур «Мухтасар» каби асарларида адабиёт назариясининг баъзи бир масалалари (аруз, шеършунослик) ёритилади. XX асргача, яъни Гегелгача адабиёт назариясини ўз ичига олган асар ёзилмаган эди.

3. Адабий танқид - шу кунги адабий жараённи таҳлил қилади, пайдо бўлаётган бадиий асарларни ўрганиб, уларнинг адабий жараёндаги ўрни ва ролини, ғоявий-эстетик қимматини белгилайди, китобхонларнинг ана шу асарларини тушуниш ва баҳолашига ёрдам беради, шу билан бадиий адабиёт тараққиётига, ёзувчиларнинг ғоявий-

бадийи такомилига кўмаклашади. Адабий танқид ёзувчининг ўзи тушуниб етмаган томонларни кашф этади.

Китобхоннинг савияси миллат ва жамиятнинг ақлий ва маънавий даражаси, адабиёт илми, адабий танқиднинг ривожланганлик даража-сига боғлиқ. Адабиётшунос С.Мели таъкидлаганидек, мунаққид қанчалик билимдон ва мулоҳазали бўлса, бадийи жиҳатдан бўш асар ҳақида ўз савияси даражасида фикр айта олмайди. Буюк ижодгина забардаст, улкан танқидчиликни вужудга келтиради ва адабиётни ҳурмат қилган танқидчи бўш асар ҳақида ижобий фикр айтишдан ўзини сақлайди. Бўш асар адабиётни абгор, танқидчини хор қилади.

«Садои Туркистон» газетасининг 1914 йил 19 ноябрдаги 48-сонидида қўқонлик Аҳдулло Ҳайбулло Ўғлининг «Танқид» сарлавҳали мақоласи босилади. Шунда «танқид» атамаси биринчи маротаба ишлатилган ва унга қуйидагича таъриф берилган: «Танқид демак, бир мусаннифнинг ёзуб майдони интишора қўйғон китобинда келушмағон ибораларни матбуот воситаси ила ёзуб кўрсатмоқ демакдур».

«Садои Туркистон»нинг 1914 йилги 49-сонидида Ашурали Зоҳирий: «Ёзувчи ўз нуқсинининг қайда эконини билиб, тақмилламоққа ҳаракат қилур, яна ёзар, яхши тузолуб, шундоғ зотлар ичидан бармоқ била туртуб кўрсатурға арзийдурғон адиблар чиқодур», - дейди.

«Садои Туркистон»нинг 1915 йил 1 апрелдаги 65-сонидида бухоролик Зухуриддин Фатҳиддинзоданинг «Танқид ва таассуф» мақоласи эълон қилинди. Муҳаммад Салимбек Раҳимбек Ўғли қори Раҳматулло Возеҳнинг «Тухфат ул-аҳбоб» тазкирасини нашр эттиради. З.Фатҳиддинзода юқоридаги мақоласида ана шу нашрда йўл қўйилган текстологик хатоларни кўрсатиб ўтади.

Демак, адабий танқиднинг вазифаси янги пайдо бўлган ва мавжуд асарларнинг ўзгаллиги ҳамда камчиликларини топишдан иборатдир. Бу ишни олдин яратилган асарларга нисбатан ҳам қўллаш мумкин. Ўтмиш асарларининг янги қиррасини очиш ҳам танқиддир.

Адабий танқид адабиётимизда янги пайдо бўлаётган адабий асарларни ўрганади. Ҳали татиб кўрилмаган, теша тегмаган асарларни ўрганади, унинг қимматини белгилайди, яъни баҳолайди. Биринчидан, адабий асарни баҳолаб, унинг илмий қимматини белгилайди. Иккинчидан, адабий танқид китобхонга асарни тушунтиради. Шунинг иккаласи адабий танқиднинг вазифасидир. Бир асар ҳақида бир неча танқидчи ёзади. Асарнинг қимматини танқидчининг асосий фикри аниқлаб беради.

Адабий танқид дегани бу асарни таҳлил қилиш демакдир. Ҳар қандай асарнинг ҳам камчиликлари бўлади. Сервантеснинг 1605-1606 йилларда ёзган «Дон Кихот» асарини XIX асрда В.Белинский очиб беради. Адабий танқид адабий асарларни баҳолаб, шу баҳо ва фикрларни адабиёт тарихига узатади. Айрим ҳолларда адабий танқид ўз даврида тўғри баҳо берилмаган ўтмишдаги асарларга ҳам мурожаат қилиши мумкин.

Танқидчи - ёзувчи, назариётчи олим. Агар танқидчи назариётчи бўлмаса, асар ҳақида ўз фикрларини аниқ айта олмайди. Танқидчи асарга тақриз, мақола ёзади. Танқидчи ёзувчи сингари ишонтира оладиган, чиройли ёза оладиган бўлиши керак.

Адабиётшунослардан О.Шарафиддинов, М.Қўшжонов, У.Норматов, С.Мамажонов, Р.Қўчқор ва бошқалар адабий танқидчилар сифатида фаолият кўрсатишади.

Танқидчи икки хил бўлади:

- 1.Профессионал танқидчи.
- 2.Ёзувчи танқидчи.

Профессионал танқидчи бу адабиётшунос танқидчи. Улар адабий асар ёзмайдилар, лекин ёзувчини чуқурроқ таҳлил қилади. Ёзувчилар танқиди бўш бўлади. Профессионал танқидчилар асар ёзиши Шарт эмас.

Таъкидланганлардан кўриниб турибдики, адабиётшуносликнинг вазифаси гўзаллик ва камчиликлари очилиб, баҳоланган асарларни ўрганиш бўлса, танқид ҳали маълум бўлмаган гўзалликни очишдир. Гўзалликнинг ривожланишида, ҳаракат ва бойишида ўрганишдир. Шунинг учун В.Белинский танқидни «ҳаракатдаги эстетика» деб атайди. Адабиётшунослик адабий танқидга эргашади, унинг ютуқ ва камчиликларидан фойдаланади. Адабиёт тарихи танқид тугаган жойдан бошланади. Адабиётшунослик танқид томонидан очилган гўзаллик ва камчиликларни ҳар томонлама ёритади. Адабиёт тарихи билан танқид бир-бири билан боғлиқ бўлиб, бир-бирисиз мавжуд бўлмайди. Танқид ўз изланиш ва кашфиётларида адабиёт тарихига суянади, адабиёт тарихи эса танқиддан Ўзига янги-янги материал, озуқа олади, гўзаллик тўғрисидаги янги тасаввурларни олади. Шу билан бирга, адабиёт тарихи адабий танқиднинг камчиликларини тузатиб, тўлдириб, адабий танқид кашф этган гўзалликни тасдиқлайди. Ҳар бир янги асарни мавжуд ўлчовлар билан ўлчаб бўлмайди. Асардан янгича гўзаллик излаш танқиднинг иши, асарга гўзаллик ҳақидаги мавжуд тушунчалар нуқтаи назаридан қараш - адабиёт тарихининг иши.

Хуллас, танқидчи бўлмоқ - гўзалликни ҳис қилмоқ, гўзаллик кашф эта олмоқ ва ана шу гўзалликни илмий асослай олмоқ ва унинг учун кураша бормоқдир.

Бехбудий ҳазратлари таъкидлаганларидек, «Танқид сараламоқдур. Саррофлар ақчани, тужжорлар матони саралаганидек, муҳаррирлар ҳам умумий ҳол ва маишатга тааллуқли нимарсаларни саралайдурки, бошқа сўз ила «танқид» аталур.

Юқоридаги таркибий қисмлардан ташқари, уларга яқин ва бевосита боғлиқ бўлган қуйидаги соҳалар ҳам мавжуд:

Адабиётшунослик методологияси - бадиий адабиётни ўрганишнинг тамойил ва усулларини тайин этади. Бадиий адабиётни илмий-назарий таҳлил қилиш, илмий ўрганиш йўл ва усулларини ўргатади. Бу усул 2 иккига ажралади:

1. Адабиётни илмий ўрганиш методи.
2. Адабиётни ўргатиш методи.

Адабиётга санъат сифатида ёндашиш керак. Масалан, «Обид кетмон» асаридаги Обид. Адабий асарга Шакл билан мазмуннинг бирлиги деб қараш керак. «Зарбулмасал»да 400 та мисол ишлатилган.

Адабий асар ўша асар яратилган замон билан боғлиқ ҳолда ўрганилади. Ўтмишда яратилган асарлар ҳозирги замон билан боғлиқ ҳолда ўрганилмайди. Адабиётга синфий жиҳатдан ёндашиш тўғри эмас.

Методология фанни ўрганишда умумий қўлланма ролини ўйновчи назарий тамойиллардир. Бизнинг адабиётшунослик адабиёт ва санъатни ўрганишда қуйидаги илмий-методологик тамойилларга амал қилади:

- санъаткор ижодининг қиммати унинг давримизга нисбатан нималар бера олганлиги билан эмас, Ўз замонасига нисбатан нималар бера олганлиги билан белгиланади;

- санъаткор ижодининг қиммати унинг қайси тоифага мансублигига қараб эмас, унинг ўз асарлари билан кимларнинг манфаатларига хизмат қилиши билан белгиланади.

Адабиёт методикаси эса бадиий асарларни ўрганиш ва ўргатишнинг конкрет метод ҳамда тамойилларини белгилаб беради.

Эндиликда маданият ва санъатни бир-бирига қарши, иккига ажратмасдан ўрганиш керак, уни бир бутун деб қараш керак. Адабий жараёни ўрганишда

ўлчовимизга тўғри келмайдиган ҳодисаларни ҳисобдан четда қолдирмаслик керак. Иккинчидан, асарни баҳолашда халқчиллик асосий мезонлардан бўлиши, асарнинг баҳосини унинг жамиятга таъсири, халқ манфаатларига қай даражада мувофиқлигини ҳисобга олиш зарур. Учинчидан, бадиийлик устивор мезон бўлиб хизмат қилмоғи керак. Бунда Шакл билан мазмунни бир-биридан ажратиб қўймаслик керак. тўртинчидан, санъат ҳодисаларини ўрганишда давр, Шароитни ҳисобга олмоқ жуда муҳим. Тараққиёт, ҳаракат ва ривожланиш зиддиятдан иборатлигини эсдан чиқармаслик керак. Ижодда ақл билан ҳиссиёт узвийлигини назарда тутмоқ зарур. Бешинчидан, тасаввуф билан боғлиқ мажозий йўналишни эсдан чиқармаслик керак.

Демак, методологияга кўра адабий асарга яхлит бадиий маҳсулот деб қаралади. Шакл билан мазмун ажратилмайди. Уни яхлит, бир бутун идрок қилиш керак. Ундаги ҳар бир элемент муҳим мазмун ва аҳамият касб этади. Ана шу унсур бошқа унсурлар билан бирликда яшайди. Бир бўлакда содир этилган Ўзгариш бутун асарнинг характерига таъсир қилади. Шунинг учун адабий асар бир-бирига боғлиқ нарсаларнинг ҳаддан ташқари нозик равишда бирикишидир. Уни таҳлил қилишда алоҳида қисмлар ажратиб олинади. Бироқ бундай деформация (емирилиш) минимум даражага келтирилиши керак.

Ф о л ь к л о р ш у н о с л и к - халқ донолигидир. Фольклор атамаси ҳам кенг, ҳам тор маънода ишлатилади. Кенг маънода фольклор оғзаки адабиётдан ташқари халқ оғзаки мусикаси, тиббий фикрларни, урф-одатларни ҳам Ўз ичига олади. Тор маънода эса, оғзаки бадиий адабиёт маъносини беради.

Фольклоршунослик - халқ оғзаки бадиий ижодини Ўрганувчи фандир. Фольклор - халқ дostonлари, қўшиқ, мақол, драма, эртак ва ҳоказоларни билдиради.

Фольклор билан ёзма адабиёт Ўртасида бирлик бор: фольклор ҳам, бадиий адабиёт ҳам сўз санъати бўлиб, ҳаётни акс эттиради.

Ёзма адабиёт фольклор материалдан фойдаланади, ундан озикланади, айрим ғоя ва Шаклларни олади. Лекин ёзув адабиёти билан фольклор Ўртасида ҳам катта фарқ бор, бу эса қуйидагиларда кўринади:

1) фольклор бадиий ижоднинг бошланиш даври учун хосдир. Ёзма адабиёт маданият тарққиёти, ёзувнинг пайдо бўлиши билан боғлиқ бўлиб, у ҳаётни акс эттириш учун фольклордан кўра мукамалроқ тамойил ва усуллардан фойдаланади;

2) фольклор жамoa ижоди маҳсулидир, унинг муаллифи йўқ;

3) фольклор асарлари муттасил қайта ишланиб, Ўзгариб туради.

Адабиётшунослик фольклор материали ва фольклористика хулосаларини ҳисобга олади. Хусусан, ёзма бадиий адабиётга фольклор асарлари таъсири масалаларини Ўрганишда адабиётшунослик фольклористика ва фольклор асарларига мурожаат қилади.

Қиёсий адабиётшунослик - Ўнлаб йиллар давомида қатағон қилинди. Бугунги кунда Ўзбек ва хориж адабиёти бор. Ўзбек адабиёти хорижий адабиётга етиб олиши учун унга Ўзини қиёслаб, ундан Ўрнак олиши зарур. Қиёсий адабиётшунослик турли миллий адабиётларни бир-бирига қиёслаб Ўранади. Умумий қонуниятларни очади. Адабиётшуносликни бошқалардан ажратиб Ўрганишга йўл бермайди. Адабиётнинг миллати бўлмайди, миллий хусусияти бўлади.

Адабиётни қиёслаб Ўрганиш XIX асрда пайдо бўлди. Гул образи эрон адабиётида пайдо бўлди. Ҳинд адабиётида эса булбул образи йўқ, балки какку образи бор.

Адабий таъсир адабиёт тараққиётига, унинг ривожига муҳим таъсир воситасидир. Адабий таъсир адабиёт тақдирига таъсир қилмайди.

Асос солганлар - олмон мутафаккири И.Г.Гердер, англиз олими Дж.Денлон (X1Y). Дж.Бенфейнинг ҳинд эпоси «Панчатантра»нинг олмонча таржима нашрига сўзбошиси (1859) қиёсий адабиётшунослик-нинг асосий қоидаси бўлиб қолди. Россияда Ф.И.Буслаев, А.Веселовскийлар қиёсий адабиётшуносликнинг Шаклланишига катта ҳисса қўшдилар.

Қиёсий адабиётшунослик бир нечта халқ ва мамлакат адабиётини бир-бирига солиштириб ўрганади. Турли миллий адабиётларни бир-бирига солиштириш йўли билан улардан ҳар бирининг жаҳон маданияти хазинасига қўшган ҳиссасини аниқланади.

Адабиётларни қиёсий ўрганиш натижасида айрим асарларгина эмас, адабиётнинг босқичлари, адабиётлар ўртасидаги ўхшашликлар, умумийликлар аниқланади. Айрим ҳолларда бундай ўхшашликлар бир-биридан бутунлай беҳабар адабиётлар ўртасида ҳам учраши мумкин. Бундай ўхшашлик типологик алоқадорлик дейилади. Бир-биридан ўрганиб, ўзаро таъсир натижасида пайдо бўлган ўхшашликка контакт алоқа дейилади. Ҳар қандай адабиёт бошқаларнинг таъсирисиз, ўз қобиғида ривожлана олмайди. Бирор адабиётни ана шундай мутлақ мустақил қилиб кўрсатиш бу маҳаллийчилик бўлиб, ҳақиқатга тўғри келмайди. Бироқ ўзаро таъсир ва яқинлик у ёки бу халқ адабиётининг миллий хусусиятларини йўққа чиқармайди. Аммо адабий таъсирни ҳал қилувчи деб таърифлаш ҳам тўғри эмас. Адабий таъсир йўқни бор қилмайди, балки миллий адабиёт тараққиётини тезлаштиради. Шу билан бирга, бир адабиётни тўлақонли ва ҳаммага таъсир қиладиган, бошқа адабиёт эса тақлиди деб қараш тўғри эмас.

Т а р ж и м а ш у н о с л и к - бадиий адабиётлар ўртасида муҳим аҳамиятга эгадир. Таржима бу адабиётлар ўртасидаги элчи, тилмоч. Таржима туфайли ёзувчилар бошқа адабиётларни ўрганади. Таржима адабиётларни бойитади. Таржимон таржимани таҳлил қилади, таржимада ҳар қандай иборалар ҳам таржима қилинмайди. Бунинг ўзига хос хусусиятлари, тамойиллари бор.

Таржима бу санъатдир, бу ижоддир. Бу асарни ўгириш эмас, балки бошқатдан яратишдир.

Таркибий қисм ва бошқа соҳалардан ташқари, адабиёт ҳақидаги фаннинг ёрдамчи соҳалари ҳам мавжуд:

Матншунослик - бадиий асарларнинг вариантлари, нусхалари ва турли қўлёзмаларини солиштириш асосида оригиналга яқин бўлган матнни тиклайди, хатоликларни бартараф қилади, кейин киритилган ўринларни топиб, оригинални улардан тозалайди ва тушиб қолган ўринларни тўлдиради. Масалан, «Махабхорат»нинг матни 1919-1967 йиллар давомида олиб борилган текстологик тадқиқот натижасида тикланган. Бу ишни машҳур ҳинд олими Р.Г.Бхандаркар бошқарган. Бунинг учун 1250 та қўлёзма ўрганиб чиқилган. Шулардан 734 таси танлаб, асос қилиб олинган. Катта ҳажмда 13 минг бетдан иборат танқидий матн нашр этилган. Танқидий матн 100 минг шлок (1 шлок 2 мисра), яъни 200 минг мисрага яқин.

Манбашунослик - адабиёт тарихи, назарияси, адабий танқид, айрим ёзувчилар, адабиётшуносликнинг маълум муаммоларига оид илмий, танқидий манбаларни тўплашдир. Манбашунослик бу манбаларни топиш, қидириш, рўйхатларини тузиш, системалашдан иборат. Илмий иш қилишдан олдин ҳам манбалар тўпланади. Бунда айрим масалаларнинг тарихи, фаннинг тарихи, жумладан, адабиётшунослик тарихи ўрганилади.

Атрибуция - муаллифи номаълум манбаларнинг муаллифини аниқлашдир. Масалан, Хомер масаласи, Шекспир масаласи, Лутфийнинг «Гул ва Наврўз» асари, Дурбекнинг «Юсуф ва Зулайхо» достони ва бошқалар.

«Юсуф ва Зулайхо» достони анъана бўйича Дурбекники деб келинади. Француз олими Э.Блоше достон Навоийники дейди. Д.Воронский достонни Улуғбекка нисбат беради. Афғон олими Жузжоний Ҳомидий Балхйига нисбат беради. 1979 йилда М.Диёрйй достонни Ёдгорбек Жаҳонмулк Ўғлиники дейди. Ж.Лапасов ХУ аср шоири «Созлар мунозараси» асарининг муаллифи Аҳмадий бўлса керак, - дейди.

Ёки «Гул ва Наврўз» достони Лутфийга нисбат берилган. Лекин тадқиқотлар достон Хайдар Хоразмий қаламига мансублигини тўла тасдиқлади.

Библиография (библио-сўз, графо-ёзув) - бадий адабиёт ва адабиётшуносликка оид адабиётлар рўйхатини тузиш, уларга аннотация, обзор ёзиш. Илмий ўрганиш лозим бўлган манбалар кўрсаткичи. Янги чиққан адабиётлар, бадий асарлар, мақола ва материалларни ҳисобга олиб боради.

Библиографик тўпламлар, библиографик кўрсаткичлар, китоб йилномалари, журнал материаллари йилномалари, газета материаллари, кутубхоналардаги каталоглар (каталог - юнонча «қайд этиш»), алфавит каталог, систематик каталог.

Библиография - китобларнинг ёзилган, кўчирилган, босиб чиқарилган вақти, жойи, баъзан мазмуни, муаллифга оид тўпламларни маълумотларини тўплайди, уларга аннотация ёзади.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР

1. Адабиётшуносликнинг предмети. 2. Адабиёт атамаси. 3. Таркибий қисмлари. 4. Ёрдамчи соҳалари. 5. Адабиёт тарихи. 6. Адабиёт назарияси. 7. Адабий танқид. 8. Адабиёт методологияси. 9. Фольклор-шунослик. 10. Қиёсий адабиётшунослик. 11. Матншунослик. 12. Манба-шунослик. 13. Библиография. 14. Атрибуция.

АДАБИЁТЛАР:

1. Т.Бобоев. Адабиётшуносликка кириш. Тошкент, 1979.
2. Н.Шукуров ва б. Адабиётшуносликка кириш. Тошкент, 1984.
3. Э.Худойбердиев. Адабиётшуносликка кириш. Тошкент, 1995.

2-МАЪРУЗА: БАДИЙ АДАБИЁТНИНГ СПЕЦИФИК ХУСУСИЯТИ

Режа:

1. Адабиётнинг спецификаси адабиёт назариясининг мудим масаласй эканлиги.
2. Бадийлик адабиётнинг специфик хусусияти эканлиги
3. Образлилик адабиётнинг етакчи спецификасидир.

Адабиётлар рўйхати

1. Х.Абдурахмонов. Узбек сатираси
2. Т.Бобоев. Адабиётшуносликка кириш курсидан уцув методик кўлланма
3. Адабиёт назарияси 1 том
4. И.Султон. Адабиёт назарияси,
5. Адабиётшунослик терминларининг русча-узбекча изохли лугати.

Таянч иборалар

1. Специфика
2. Образлилик
3. Оммабоплик
4. Бадийлик

Адабиётнинг спецификаси адабиётшунослик ва адабиёт назариясининг энг мухим мураккаб масаласидир. У адабиётшунослик ва адабиёт назариясига оид турли асарларда турлича ёритилади. Баъзиларда қиралари кенг, баъзилари эса жуда тор

маънода талқин этилади. Аммо бу асарларнинг даммасида адабиётнинг спецификасига дойр масалалар доираси тилга олинади.

Адабиётнинг спецификаси муносабати билан тилга олинadиган хусусиятларнинг энг биринчиси - инсоншуносликдир. Хар бир бадиий асарни укжандан кейин зех.нимизда асарда тасвир этилган кишиларнинг образи қолади. А.Навоий дostonларини ўқиб Фарход, Ширин, Лайли, Мажнун, Искандар, Бахром образларини эслаб, қоламиз. Рофир, Жамила, Онегин, Отабек, Кумуш, Раъно, Анвар, Йулчи, Гамлет, Лир, Яго, Отеллоларга ухшаш куц кишиларнинг тасвири бизнинг онгимизда бадиий адабиёт укишнинг дастлабки ва энг натижаси булиб сакланади.

Ёзувчи хар бир давр ва конкрет тарихий шароитнинг махсулоти булган инсонни текширади, унинг рухий холатларига киради. ички дунёси хакида бизга аник ва равшан тасаввур беради. Бу вазифани бадиий адабиёт образ яратиш йули билан бажаради. Образ - инсоннинг озми купми батафсил тасвири булиб, у хаётдаги одамнинг жун нухаси эмас, балки ёзувчининг маълум даврда ва шароитда яшовчи инсон хакидаги тасаввурининг ифодасидир. Бадиий адабиётда тасвир этилган инсон образи умумлаштирувчи кучга эга. Унда маълум давр ва мухит кишисининг энг мухим ва характерли хусусиятлари мужассамлашган. Шу сабабли образлилик бадиий адабиётнинг энг мухим хусусиятларидан биридир.

Ёзувчи бадиий адабиёт инсон образини ва хаёт манзарасини энг мухим характери хусусиятларини тасвирлаб бериш учун тукимага мурожаат килади, Бадиий адабиётнинг мазмуни хаётдаги ходисаларнинг жун нухаси эмас, балки хаётгий ходисаларга суяниб, уларни социал ва эстетик идеал нуктаи назаридан бахолаб туриб, санъаткорнинг фантазияси воситаси билан янгидан яратилган, тукиб чикарилган хаёт манзарасидир. Хар бир янги асар ёзувчи хаёлида хаётгий тасаввурлардан пайдо булади.

Бадиий тукима ёзувчига хаётни тасодифий нарсалардан тозалаб, унинг мохияти хакида энг тугри тасаввур беришга кумаклашади. Хаётгий материалларни бундай тозалаш, хаётгий ходисаларни, тасодифларни эмас, конуниятларни бадиий тасвирлашга интилиш, типиклаштириш дейилади. Хаётнинг типиклашган тасвири хаёт хакида энг чукур энг тугри тасаввур беради.

Нихоят, бадиий адабиётнинг яна бир специфик хусусияти - унда сузнинг алохида ахамиятга эгалигидир. Даёт хакидаги тасаввурларни расом буёк ва чизиклар, композитор товушларнинг узун-кискалиги, паст-баланДлиги, раккоса харакатлар оркали ифода этилгани сабабли суз бадиий адабиётнинг асосий материали хисобланади. Шундай килиб инсон шунослик, образлилик, тукиманинг мухимлиги, тасвирнинг типиклашганлиги ва сузнинг алохида роли бадиий адабиёт спецификасининг жуда мухим маълумотларидйр. Лекин бу шароитларни хисобга олиш билан адабиётнинг спецификасини тушуниш вазифаси тула адо этилган булмайди. Негаки, уларнинг хаммаси адабиётнинг шаклига, яъни хаётгий инъикос этишнинг усулларига оиддир, вахоланки адабиётнинг спецификаси факат хаётни инъикос эттиришнинг шакллари проблемаси эмас, Белинский адабиётнинг хусусиятларини гапирганда ундаги бадиийлик билан бирга яна 2 жихатни кайд этгани сира тасодифий эмас. буларнинг бири оммавийлик, яъни жамиятнинг фикрини бир марказга туплаш ва яна жамиятга кайтариб бериш: иккинчи адабиёт асарларни бутун хадк томонидан эмас, балки шу халк рухини ифода этишга кодир конкрет шахслар томонидан яратилишидир. Буюк назариячи адабиётнинг учинчи хусусияти-бадиийлик экани хакида гапирди.

Адабиёт спецификасини тугри ва тула тушуниш учун Белинскийнинг ана шу таърифига кайтиш керак, чунки унда адабиёт спецификаси уч томонлама очиб берилади: адабиёт уз вазифалари мазмуни шакли жихатидан специфик хусусиятларга эгадир. Бу специфик хусусиятларнинг жами адабиётнинг жамият хаётидаги ролини

таъмин этади. Адабиёт спецификасини ана шу уч томондан куздан кечириш оркалигина бадиий суз санъатининг спецификаси хакида тула ва тугри тасаввур хосил килиш мумкин. аввалдан шуни кайд этиш керакки биз Белинскийнинг "адабиетнинг спецификаси - бадиийликдир", - деган фикрига суянамиз. Купинча адабиётшунослар "адабиетнинг спецификаси образлиликдир", деб хисоблайдилар. Бу тор талкиндир, чунки образлилик умумий инсон тафаккурининг хусусиятидир. Бадиийлик образлиликдан кенгрокдир.

Бадиийлик - санъатнинг хамма турларини шу жумладан адабиетнинг энг мухим специфик хусусиятидир. Бадиийлик тушунчасига образлилик киради, лекин бадиийлик факатгина образлиликдан иборат эмас. Адабиётни бадиий килган нарса факат образлилик булмай, балки унинг вазифалари мазмуни ва шаклига таалукли купгина хусусиятлардир.

II. БАДИЙ ОБРАЗ

Бадиий адабиёт ижтимоий онг шаклларида бири булиб, унинг бошка турларидан фарки шундаки, адабиёт хаётни образлар воситасида акс эттиради. Образлилик адабиетнинг санъат сифатидаги хусусиятидир. Образлилик - жонли манзаралар ёрдамида хаётни таъсирли килиб тасвирлашдир. Адабиёт хаётни рбразли килиб тасвирлаш учун образлардан фойдаланади. Адабиётни адабиёт киладиган образ. Образ - хаётни бадиий ифодалаш воситаси. Образда борлиқнинг бутун хусусиятлари етакчи томонлари ёркин тасвирланган. Образ хаёт хакида тугри маълумот беради. Образ булиши учун куйидаги шартлар бор.

1. Жрнлилик.

Жонли килиб тасвирланган нарса таъсирли булсагина, образли булади.

2. Жонли килиб тасвирланган нарсага ёзувчининг орзу-армонлари кушилсагина янада таъсирли булади.

3. Нарса ва ходисалар маълум бир максад билан тасвирланиши керак.

Бадиий образ эса хаётдаги воқеалар, одамларнинг нусхаси эмас, балки умумлаштирган куриниши хисобланади.

Образ - жонли таъсирли килиб тасвирланган умумлаштирилган булиши керак. Шунинг учун хам хеч қандай образни хаётга солиштириб булмайди. Образ хаётдаги нусхалардан мукамалрок булади. "Образ" атамаси 2 маънода тушунилади. Тор маънода асардаги образларни тушуниш мумкин. Кенг маънода юқорида баён этилган 3 та шартга биноан тасвирланган нарсаларни тушунамиз. Масалан, Ч.Айтматовнинг "Биринчи муаллим" асарида одамлар Душанни куришади Душан бир курага кириб, куранинг уртасидаги теракни чопа бошлайди. Одамлар бир зум тухташади. Асардаги терак образ килиб олинган. Терак - эски замон тимсоли. Шу маънода образни куйидаги типларга ажратиш мумкин:

1. Инсон образи.

2. Нарса ва предметлар образи.

3. Хабиат образи.

4. Суз образи ёки образли сузлар

Образли сузларга мисол: Бу гапни эшитиб кампирнинг тарвузи култигадан тушиб кетди. Образ турлари ичида инсон образи етакчи урин тутди. Колган 4 тури ёзувчига инсон образини туларок акс эттиришга ёрдам беради. Чунки адабиёт - инсоншунослик. Лекин адабий асарда инсон тасвирланмаган жойлар дам бор. У долда образнинг боища турлари тасвирланиши мумкин. Инсон тасвирланмаган асарларда инсонлик нуктаи назари булади. Масалан, Ойбекнинг "Наъмат" шеърида наъмат образи орцали узининг орзу-армонларини тасвирлаган инсон образи бор. Нарса ва хрдисалар 2 хил тасвирланиши мумкин. Масалан Ч.Айтматовнинг "Алвидо Гулсара"

асарида Танабой оти улаётса - у билан ёнма-ён ўтириб, у билан утган даётини эслайди. Ёки масалларда дам инсон образи бор. Образда кўплаб додисаларнинг етакчи хусусияти умумлаштирилади, "Қутлуғ қон" даги Йулчи образида миллионлаб батарак дедконларнинг тавдири мужассамлашган. Йулчи умумлашмаллик билан бир қаторда бетакрор, деч қимга ухшамайдиган образ. Шунинг учун бу образ адабиётда бебадо дисобланади. Биргина одам дам образ учун асос булиши мумкин. Бундай образга намуна булган инсонларни прототип дейилади. Прототипга дам тасвирда бир нарсалар ёпиштирилади

Образнинг ижодий методга кура тури

1. Мифологик образ. Булар илодийлаштирилган образлар булиб, энг қ.адимги асарларда учрайди. Бундай инсонлар гайриинсоний қудратга эга булади. "Авесто" ва "Шохн" даги дев, ахраманлар ...

2. Романтик образ. Булар идеаллаштирилган образлар булиб, яхшилик билан ёмонлик мужассамланган булади. Масалан, Фарход ва Шириндаги Мехинбону, Лермонтовнинг "Демон" поэмасидаги Демон ва х.к.

3. Романтик образ. Реал даётдаги одамлар синф, гуруҳларнинг хусусиятини узида жамланган булади. Масалан, "қутлуғ қон" даги Мирзакаримбой ва Йулчи.

4. Хаёлий фантастик образлар. (Тарихда халқ. томонидан тукилган образлар). Гуруғли, Алпомиш Хаёлий фантастик образларга Беляевнинг "Одам амфибия" асаридаги Ихтиандр образи.

5. Афсонавий образлар. Тарихий заминда халқ томонидан тукилган образлар: Гуруғли, Алпомиш.

6. Рамзий образлар. РТулумнинг

Тонг яқин, тонг яқин оппоқ тонг яқин дейиш билан яхши кунлар келишига ишора қиляпти.

7. Хажвий-сатирик образлар. Масалан, С.Адмаднинг "Уфи" трилогиясидаги Иноят оксоқол.

8. Муболагали образлар. булар бурттирилган булади.

Масалан: А.Кодирийнинг Қалвак Махсум образи, Алпомиш образи. Алпомишга 90 та молнинг терисидан қовуш тикилган.

9. Гротескли образлар ақлга сигмайдиган даражада тасвирланади.

МАСАЛАН: Гуливер образи. У лилипутларни чунтагига солиб қўяди.

10. Мажозий (аллегорик) образлар - тушунчалар, хайвонлар предметлар инсон урнида қелиб, инсонни тасвирдайди. Буйдай образлар масалларда булади. Масалан, Юсуф Хос Хожибнинг "Қутадғу билик" асарида Ўзғурмиш сабр-қаноат тимсоли, Ойтулди - мол-мулк, давлат. тимсоли. Хамзанинг Жаҳон сармоясининг охири қуни", А.Иброҳимнинг "Чакана савдо" асарларида шундай образлар бор. Адабиётнинг образ яратиш қуроли - сўз, тил. Тил образ яратишда бекиёс имкониятларга эга, сўз воситасида дар қандай долатни ифода этиш мумкин. Бадиий тил-образли тил. Шунинг билан у адабий тилдан фарқ. қилади. Образ яратишда ёзувчи тилдаги тайёр образ яратиш ресурсларидан фойдаланади.

— 1. Мақол ва маталлардан

2. Фразеологик иборалардан

3. Омоним, синоним, антонимлардан

4. Архаизмлардан

5. Диалектализмлардан

6. Варваризмлардан

7. Жаргонизмлардан

8. Булгаризмлардан

9. Неологизмлардан

Адабиётнинг умуман айтганда специфик хусусиятига қуйидагиларни қушимча қилиш мумкин. Унинг имконияти кенглиги, оммабоплиги, замонавийлиги ва дозиржавоблигидан иборатдир.

Шундай қилиб, адабиётнинг юқоридаги специфик хусусияти унинг асосий хусусиятини белгиловчи омиллардир.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Специфик деганда нимани тушунаси?
2. Адабиётнинг специфик хусусияти нима?
3. Бадиийлик адабиётнинг специфик хусусияти деганини қандай тушунаси?
4. Образлилик нима?
5. Кенг маънода образлиликни қандай тушунаси?
6. Оммабоплик нима?
7. Адабиёт оммабоп бўлиши ш'артми?
8. Адабиётни имконияти кенглигини қандай тушунаси?
9. Адабиёт суз санъати деганда нимани тушунаси?
10. Адабиётнинг қандай специфик хусусияти бор?

3-МАЪРУЗА: БАДИЙ АДАБИЁТДА МИЛЛИЙЛИК ВА УМУМИНСОНИЙЛИК

Режа:

1. Адабиётда миллийлик тушунчаси.
2. Миллийликни ифодаловчи воситалар.
3. Умуминсонийлик ҳақида маълумот
4. Умуминсонийлик миллийликка нисбатан кенг тушунча эканлиги

Фойдаланилган адабиётлар

1. Адабиёт назарияси. Икки томлик. 1978, 1979 йиллар
2. И.Султон Адабиёт назарияси. Т. 1980 йил
3. М.Кушжонов Абдулла Каххор махорати. Тошкент 1989 йил

Таянч иборалар

1. Миллийлик.
2. Умуминсонийлик
3. Асар тили.
4. Миллий характер

Бадиий адабиётнинг миллийлиги қуйидагиларда акс этади:

1. Асар тили ва тасвир воситаларида.
2. Асарда акс эттирилган миллий тафаккурда
3. Бадиий асарларда акс этган жугрофий муҳит, табиий шароит билан боғлиқ хусусиятларда.
4. Бадиий асарда акс этган социал иқтисодий шароит, халқнинг ҳужалик машғулоти ва у билан боғлиқ хусусиятларда.
5. Бадиий асарда-акс этган халқнинг турмуши, урф одатлари, қуниқмалари ва шулар таъсирида шаклланган хусусиятларда.
6. Асарда акс этган халқ ҳаётининг муаммоларида.
7. Миллий характер ва психологияда

Ҳар бир ёзувчи маълум давр маълум касб вакили бўлишдан ташқари, маълум миллат вакили ҳамдир. У муайян жугрофия, социал иқтисодий ҳайда миллий муҳитда яшаб ижод қилади. Унинг тасаввурлари, қуниқмалари, характерида ана шу шароит ўз

аксини топади. Мана шу хусусиятлар езувчининг асарларига ҳам ижодига ҳам миллий узига хослик бағишлайди. Мана шу факторлар адабиётнинг миллий хусусиятларни келтириб, чицаради.

Бадиий асарларда халкнинг бутун адабиётида уша халк яшайдиган табиий шаирот ва жугрофий мухит акс этади ўша халк яшайдиган жойнинг усимликлари, хайвонот дунёси ва бошқа баъзи хусусиятлари ўз аксини топади. Пахта каби оппок. дейиш факат пахта усадиган улкалар учунгина хос бўлса. Шодландиларда юзнинг оклиги пахтага қиёслаб таърифланган.

Бизда ой юзли демак мартов саналса, гўзаллик белгиси бўлса: Европада аёл юзийи ойга ўхшатиш гўзаллик белгиси бўла олмайди.

Уларда чузикрок юз яъни бизда от юзли деган маънодаги юз гузаллик бўлиб, гузаллик меъёрий Афродита билан қиёслашда аникланган.

Адабиётнинг миллий хусусияти жугрофий шароит усимликлар ва хайвонлар дунёси халқнинг машгулоти турмуш шароитлари билан боглик булади.

Кузда план тулганда

Тўй қўшилар туйингга.

Бундай мотив ва унинг асосида тугилган поэзия факат узбеклардагина булиши мумкин холос.

Шу билан биргаликда бадиий адабиётда халкнинг дарду хасрати орзу армонлари кураш ва интилишлари ҳам ўз ифодасини топади. Масалан: "Эрк" киссасидаги инсон эрки хотин-кизларнинг эрки масалалари узбек халқи хаёти учун мухимдир. Бирок бу масалалар руслар ва боишча Европа халқлари учун унчалик мухим булмаслиги мумкин. Шу боиским бизда жиддий қизиқиш ва шов-шувларга сабаб бўлган ушбу хисса рус китобхони учун қизиқарли булмаслиги турган гап.

Адабиётда халкнинг турмуш тарзи урф-одатлари ҳам акс этади. Масалан "Утган кунлар" романидаги Кумушнинг туйи.

Кахрамонлар тақдири ҳам урф-одатлар билан боглик булади. Ана шу урф одатлар ва маросимлар халкнинг хаёти меҳнати ва кураши жараёнида кечади. Кахрамон ҳам ана шуларга боглик булади ана шу одат ва куникмаларга маълум даражада риоя қилади. Персонажлар характерида ҳам халкнинг турмуш тарзи урф одатлари куникмалари акс этади.

М.Шолоховнинг "Очилган курик" романида бош саҳифалардаёқ Шчукаръ бува Питердан келган Давидовни илҗифотсизлик билан кутиб олади" Меҳмон тишлари колмабдику узларининг" - дейди чол унга. Бундай бетгачопарлик ва очиккунгиллик факатгина руслар миллий характери учун хосдир.

Ёзувчи атайлаб миллий деталларни кидириб юрмайди. Улар асарда тасвирланаётган хаёт материали билан биргаликда ёзувчи тафаккури орқали асарга уз-узига кириб келади. Миллийлик, деб ёзган эди В.Г.Белинский, "Ёзувчининг хизмати эмас балки ижоднинг шоир томонидан унча зўр беришни талаб қилмайдиган зарурий шартидир. Шунинг учун ҳам асар бадиий жихатдан канчалик юксак булса у шунчалар миллийдир, ҳам ва улуг санъаткорни миллийлиги учун макташ улуг астрономии уз хисоб китобларидаги карра жадвалида адаумаганлиги учун макташдай гап... Миллийлик шоирни улуг қилмайди балки буюк талант шоирни миллий қилади.... агарда асар бадиий булса. у ўз-ўзидан миллий булади" (В.Г.Белинский Поли сбор. соч. т.V с.317) Н.В.Гоголь ҳам миллийлик тугрисида гапириб, "Миллийлик сарафани (аёллар кийими) -п.р. (тасвирлашда эмас)"-дейди. Шундай экан миллийлик халкнинг рухий оламини чукур тасвирлашдадир. Халқ руҳини, психологиясини, миллий характерини очиш миллийликнинг мухим хусусиятидир. Бирок, миллий характер котиб долган нарса эмас. У шароит узгариши билан узгариб ривожланиб,

такомиллашиб боради. Шунинг учун бир даврини тасвирловчи асар кахрамонлари характери миллий хусусиятлари учун х.ам тула мувофик келмаслиги мумкин.

Шу билан биргаликда бир давр санъаткори асаридаги миллий характерлар бошка давр санъаткори асарида тасвирланган миллий характер билан бир хил булмаслиги ҳам табиийдир.

Характерда факат миллий хусусиятларгина эмас, шу билан бирга социал-синфи, индивидуал хусусиятлар ҳам акс этади. Йулчи билан тогаси Мирзакаримбойдаги кариндош-уруғлик, меҳмондустлик хусусиятлар характерларнинг миллийлигини белгиласада, худди шу миллий характер хусусиятларида синфий кирралар аник намоён булади.

Олдинлари адабиётнинг миллийлиги фанат тилдагина. намоён бўлади деб хисобланарди. Шундай тушунадиган булсак, таржима адабиётнинг миллий хусусияти бутунлай йуқолиб кетади. Вахрланки, миллийлик факат тилдагина намоён булмасдан, асарнинг бутун қурилишида, руҳида намоён булади. Таржимада тилнинг ташки К.ОБНҒН йуқолгани билан тилнинг образли каштаси йуқолмайди., демак таржимада миллийчиликни бошка купгина хусусиятлари қолади. Шунинг учун ҳам рус тилида ижод қиладиган узбек ёзувчилари асарлари ҳам узининг миллийлигини йуқотмайди. Узбек ёзувчиси рус тилида ёзган вақтда ҳам у ўзбекча фикрлайди, унинг тафаккури ва қарашлари нигоҳида халқ турмуши ва ҳаётининг миллий деталлари. иштирок этади. Т.Пулатов айтадики мен гарчи рус тилида ёзсамда, ўзбекча фикрлайман миямда ўзбекча фикрлар русчага айланади ва русча либос ола бошлайди.

Миллийлик турли халқлар адабиётлар уртасида тусик эмас балки адабиётларнинг яшаш тарзидир. Умуминсоний муаммолар дар бир халқ адабиётида такрорланмас узига хос миллий хусусиятларда намоён булади. Адабиёт ва санъатнинг миллийлиги умуминсоний моҳиятга эгадир.

Умуминсонийлик миллийликнинг модиятидир, миллийлик эса умуминсонийликнинг намоён бўлишидир. Нихоят, адабиётнинг умуминсонийлиги миллий хусусиятларини йуқолиб бориши ҳисобига эмас, балки унинг ривожланиши, такомиллашуви уз моҳиятини чуқурроқ юзага чиқариш ҳисобига юз беради.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Миллийлик деганди нимани тушунасиз?
2. Миллийлик нималарда намоён булади?
3. Миллий характер ва миллий психология деганда нимани тушунасиз?
4. Сиз уқиган бадиий асарда бу муаммо қай тарзда намоён булган?
5. Умуминсонийлик деганди нимани тушунасиз?
6. Умуминсонийликни ифодаловчи воситалар қандай ифодаланади?
7. Умуминсонийлик миллийликка нйсбатан қенг туунчалигини қандай ифодалайсиз?
8. Сиз уқиган асарларда умуминсонийлик қандай қурсатилган?
9. Асар тилида миллийлик қандай акс этади?
10. Миллий характер деганда нимани тушунасиз?

4-МАЪРУЗА: БАДИЙ АДАБИЁТДА ТИПИКЛАШТИРИШ

Режа:

1. Тип ҳақида маълумот.
2. Типиклаштириш ва унинг турлари.
3. Типиклаштиришнинг ўзига хос хусусиятлар.

Борлиқдаги ҳамма нарса кўзга аниқ ташланиб тургани билан, ҳаётнинг моҳиятини очмайди. Ҳаёт ҳақиқатини очиш, ундаги етакчи тенденцияларни пайқаш

учун санъаткор-катта тадқиқот олиб боради, борлиқдаги воқеа-ҳодисаларни таҳлил қилиб ҳаётдаги жараёнларнинг моҳиятига кириб боради. Чунки алоҳида нарса ва ҳодисалар ҳали ҳаётнинг қонуниятларини очмайди. Ҳаёт ҳаркатини, унинг қонуниятларини очиш учун санъаткор ҳаёт ҳодисаларини умумлаштириши, муҳимини номуҳимидан ажратиш керак бўлади.

Ҳаётни бадий ифодалар экан, ёзувчи воқеа-ҳодисалардан энг муҳимларини танлайди. Кўпчилик одамлар нарсаларга хос бўлган етакчи жиҳатларни айрим одамларда, нарсаларда мужассамлайди. Хуллас ёзувчи ҳаётдаги воқеа-ҳодисаларни умумлаштиради, қуюқлаштиради, яхлитлаштиради ва тиниқлаштиради. Ана шу типиклаштириш дейилади. Типик ҳолат ва образлар воқеликни ҳаққоний тасвирлашга имкон беради. Фақат типик ҳолат ва образларгина китобхонга ҳаёт тўғрисида тўлароқ тасаввур беради холос. Асарнинг қиммати ҳам ёзувчининг типиклаштира олиш маҳорати, типиклаштирилганлик даражаси билан белгиланади.

Умумлаштириш, қуюқлаштириш, тиниқлаштириш бадий асардаги ҳамма компонентларда - воқеа-ҳодисалар манзаралар тасвирий, нарса ва предметлар ҳамда ҳайвонларни тасвирлашда қайфият ва ҳолатларни беришда ҳам амалга оширилади. Айниқса асарда тасвирланган инсон образларини типиклаштириш муҳим аҳамиятга эгадир.

Маълумки, ҳаётда одамлар бирор миллат жинс, синф, табақа ёки гуруҳ тоифа ёки касб - кор халқ ёки миллатга мансуб бўладилар. Наполеон-император ва лашкарбоши, Зайнаб Омонова - колхозчи ва звено бошлиғи, Дукчи-эшон-пир ва курашчи, Раъно ва Кумушбиби - аёл ва ҳ.к. Ёзувчи ўз асарида бирор шахсни тасвирлар экан, унда шахс мансуб бўлган бутун бир-бирор шахсни тасвирлар экан унда ўша мансуб бўлган бутун бир тоифага хос хусусиятларни шу қадар мужассамлайдики, натижада у китобхонда бутун бир миллат синф ёки гуруҳ тўғрисида тасаввур беради. Бадий асардаги барча персонажларда маълум даражада ана шундай характерли хусусиятлар мужассамланган бўлади. Умумий хусусиятларни энг куп ва кучли мужассамланган инсон образлари тип дейилади.

Битта асарда нечта тип бўлиши мумкин. Бу аввало ёзувчининг маҳоратига, иккинчидан, асарда тасвирланаётган воқеалар характерига боғлиқ. Шундай қилиб, ўзида бир синф социал гуруҳ, тоифа, касб, жинс ва миллат кишиларига хос хусусиятларни, яъни ўзи сингари кўпчиликка хос хусусиятларни мужассамланган инсон образлари тип дейилади.

Асарда тасвирланган инсон образларида фақат умумий хусусиятларгина мужассамланган бўлса, у ҳолда образ жонли ҳаётий бўлмайди, мавҳум бўлиб қолади ва ҳаёл тўғрисида аниқ тасаввур қолдирмайди. Бадий асардаги ҳар бир персонаж шахс ўзига хос қилиқлари, ҳатти-ҳаракатлари, қиёфасига эга бўлгандагина эсимизда қолади. Чунки ҳар бир инсон ўзига хос бир дунё бўлиб, бошқаларга ўхшамайди. Шундай экан бадий асарда тасвирланган ҳар қандай типик образ ҳам ўз қилиқлари, ҳатти-ҳаракатлари, қиёфаси билан аниқ эсда қолдирадиган индивидуал шахс бўлиши керак. Шундай қилиб, бадий асардаги инсон образларида умумий хусусиятлар такрорланмас индивидуал хусусиятлар орқали ифодаланади. Фақат типиклик билан индивидуалликларнинг бирлигигина жонли ва ёрқин яратиш имконини беради.

Индивидуалликсиз типиклик бўлмайди. Индивидуаллик персонажларнинг нутқида, қилиқларида, қиёфаси, портретида, автор томонидан ёки бошқалар тилидан қилинган таъриф - тавсифларда, персонажнинг фаолияти воқеалар ривожидиги ролида бўлади. Шундай қилиб ўзига хос хусусиятлари аниқ бўртиб турган персонажлар характер бўлади. Характер қахрамоннинг қилган ишлари ирода йуналишининг қайси томонга қаратилганлиги ҳамдир. Шундай қилиб, ўзининг индивидуал хусусиятлари билан ажралиб турадиган шахслар характер бўлади. Ўзида

Ўзи мансуб бўлган тоифа хусусиятларини мужассамланган персонажлар эса тип бўлади. Хар қандай тип албатта характердир. Лекин хар қандай характер тип булавермайди. Масалан: Мирзакаримбой билан Йулчи айна пайтда ҳам характер ҳам типдир. Бирок, Ёрмат билан Нури фақат характердир. Мирзакаримбой ўзининг кексайса ҳам бакуватлиги пастаккина эканлиги, юзларининг кип-кизиллиги билан. бошқалардан ажралиб турадики, бу унинг характери эканлигини курсатади. Шу билан бирга Мирзакаримбой зикна, пишиқ, бойликка уч. У хатто кариндош-уруғларидан ҳам фойда чиқариб олишни кўзлайди. Йулчига ҳам арзон ишчи-кучи сифатида қарайди. Бу ундаги мулкдор буржуазияга хос бўлган типик томонлардир. Йулчи эса ўша даврдаги хонавайрон бўлган батрақлар вакили. Бирок у барваста, очиккунгил, содда.

Типиклаштириш принциплари:

1.Тўқима образларда типиклаштиришда ёзувчи биргина персонажда у мансуб бўлган бутун синф, тоифа, миллат ёки касб кишиларга хос хусусиятларни мужассамлайди.

Масалан: Йулчи, Мирзакаримбой, Лукмончи, Отақўзи Умаров.

2. Тарихий шахслар образларини типиклаштиришда бошқачароқ йўл тутилади. Тарихий шахс образини типиклаштиришда уларга бошқаларнинг хусусиятларини ёпиштириб бўлмайди. Тарихий шахс образини типиклаштириш ёзувчи ўша шахс характери учун хос бўлган хусусиятларнигина бўрттиради. Масалан: "Ўтган кунлар" романидаги Худоёрхон, Мусулмонкул.

3. Буюк шахслар образларини яратишда типиклаштириш. Бундай шахсийларни тарихни ўзи типик қилиб яратган. Бундай шахслар образларини яратишда ёзувчи улар характерининг бирор томонинигина очишга ҳаракат қилади. Битта ёзувчи биргина асарда тарихий шахс характерининг барча томонларини оча олмайди. Масалан: "Навоий" романида Ойбек Навоий образини инсонпарвар ва гуманист сифатидаги томонларинигина очган ҳолос.

4. Автобиографик асарлари типиклаштириш: Автобиографик асарларда фақатгина ҳужжатларга тўғри келадиган воқеалар ва автобиографик қаҳрамон характери учун хос бўлган хусусиятларнигина типиклаштирилади, деган қарашлар тўғри эмас. Автобиографик асарларда ҳам ёзувчи гарчи ўзининг хотиралари ҳужжатларга тўғри келадиган воқеаларни ифодаласада, барибир унда ҳам қаҳрамонни ўз даврнинг авлоди хусусиятларини айнан ўзи деб қабул қилавериш тўғри бўлмайди! Масалан: Ойбекнинг "Болалик" А.Қаҳҳорнинг "Ўтмиш эртақлари", Н.Сафаровнинг "Наврўз" асарларидаги Муса, Абдулла, Назиржон образларини олинг.

5. Лирик типиклаштириш : Лирикада ҳам типиклаштириш бўлади. Битта шеърда бир неча кечинма, бир нечта туйғу ва кечинма ифодаланган чоғда ҳам улардан биттаси бўрттирилади. Ёки лирикада лирик қаҳрамон кечинмаларининг энг юксак нуқталари ифода этилади. Ана шу йул билан лирикада типиклаштириш амалга оширилади. Лирикада шоир ўзининг лирик "мени" туйғуларни ифода қилади. Шунинг учун шоир шахсининг туйғулари бошқалар учун ҳам умумий бўлмайди деган фикр тўғри эмас. Шоир даврнинг илғор фарзанди бўлиб унинг шахсий кечинмаларида замондошларнинг туйғу кечинмалари мужассамланади.

Типларнинг турлари:

1. Маънавий-ахлоқий типлар
2. Тарихий типлар
3. Синфий типлар
4. Миллий типлар.
5. Идеал,типлар

Маънавий-ахлоқий типларда инсонга хос бирор фазилят ёки иллат мужассамланади. Бальзакнинг "Горио ота" романидаги Горио образида оталик туйғуси мужассамланган. Горио ўзи макарон фабрикасининг эгаси ва ун жаллоб, лекин ёзувчини, Горионинг капитилист-фабрикантлиги қизиқирмайди, унинг инсонлиги к.изларига бўлган чексиз мухаббати низиктиради.

- тарихий типлар бу ўзида муайян тарихий даврнинг хусусиятларини мужассамлаштирган типлар бўлиб улар ўша давр хусусиятларининг ташувчиси бўладилар. Тарихий типлар тарихий шахс ҳам бўлиши мумкин,, бўлмаслиги ҳам мумкин. Масалан: "Судхўрнинг ўлими" повестидаги Қори ишкамба капитилизмнинг дастлабки босқичи вакили хисобланади.Олтин Водийдан шабадлар" романидаги Уктам урушдан кейинги давр типи.

- Синфий типлар ўзида муайян синф вакилларига хос бўлган хусусиятларни мужассамлайдилар. Масалан: Йулчи ва Мирзакаримбой.

- Миллий типлар бирор миллат хақида тўлиқ тасаввур берувчи образлардир. Бир халқ ёзувчисининг асарида бошқа халқ вакили тасвирлангани бунинг ёрқин мисоли бўла олади.

- Идеал типлар. Яхшилик ёки ёмонлиликни наъмунаси қилиб тасвирланган типлар. Идеал типлардир. Масалан: Меҳрибону.

Ёзувчи ижодининг киммати у яратгактиплар билан белгиланади. Тип фақат китобхонни мафтун қилибгина қолмасдан, ёзувчининг шухратини чиқаради ҳам . Бир ёзувчи ижодида типлар бир иккитагина бўлиши мумкин холос. Ёзувчи асаридаги барча қахрамонларда ҳам типикли хусусиятлари у ёки бу даражада бўлиши мумкин. Лекин барча персонажлар тип булавермайди. Иноят окосоқол Каландаров - тип. Лекин Сидикжон тип эмас, адашиб йўлини топа олмасдан қолган батракларга хос хусусиятларни ўзида мужассамлаган образ. Энг кучли типлар жаҳрншумул аҳамиятга эга бўлиб, турдош отга айланиб кетади. Масалан, Каландаровчилик, Донпцянклик.

Типлар камёб нарсалар бўлади. Мукаммал типлар яратиш энг буюк ёзувчиларгагина насиб бўлади ҳрлос. Шулардан қахрамон масаласи келиб чиқади. Асарда . асосий вазифа бажарадиган персонажлар қахрамон дейилади; Асар воқеалари ва қахрамонлар ўртасида бош мавқени эгаллаган қахрамонлар бош қахрамон бўлади.

Ирода йуналишига қараб қахрамонларни 2 га бўлиш мумкин:

- Ижобий қахрамон
- Салбий қахрамон

Фаолияти ирода йуналиши билан таравдиётга хизмат қиладиган қахрамонлар ижобий қахрамон дейилади. Аксинча тараққиётга хизмат қилмайдиган ёки тараққиётга мос келмайдиган қахрамонлар салбий қахрамон бўлади.

Ижобий қахрамон билан бош қахрамон бир нарсалар эмас. Бош қахрамон ижобий бўлмаслиги ҳам мумкин. Масалан: Саидий, Григорий, Мелехов.

Идеал қахрамон деган нарсалар ҳам бўлиб, бу бутун бир давр учун намуна бўла оладиган қахрамонлардир. Масалан: Фарход Лукқмонча.

Ижобий қахрамон 2 хил бўлиши мумкин.

- Объектив ижобий қахрамон. Субъектив ижобий қахрамон

Ёзувчи китобхонга намуна қилиб кўрсатмоқчи бўлган қахрамон субъектив ижобий қахрамондир. Аксинча ёзувчининг хоҳишидан ташқари китобхонинг ўзи ижобий деб тан олган қахрамон объектив ижобий қахрамон бўлади. чунки замонанинг чекланганлиги ва дунёкарашидаги чекланганлик оқибатида баъзан ёзувчи ижобий деб

таъсирлаган қаҳрамонни китобхон ижобий деб қабул қилмасдан бошқа шахсни ижобий деб танлаши ҳам мумкин.

Масалан, Бальзак асрларидаги Рафаэль; Растиньяк; Люсень кабилар субъектив ижобий қаҳрамонлар бўлсалар Бурже, Фанни Мальвио кабилар объектив ижобий қаҳрамонлардир.

У.Умарбековнинг "Одам бўлиш қийин" романидаги Гулчехра хола бизнинг субъектив ижобий қаҳрамондир.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Типиклаштириш нима?
2. Бадиий асар ёзишда типиклаштириш шартми?
3. Типиклаштириш шартлари қайсилар?
4. Типиклаштириш принциплари қайсилар?
5. Типнинг қандай турларинин биласиз?
6. Тарихий типлар қандай яратилади ?
7. Идиал типлар қандай яратилади ?

5-МАЪРУЗА: БАДИЙ АДАБИЁТДА АНЪАНА ВА НОВАТОРЛИК

Режа:

1. Анъана ҳақида маълумот
2. Новаторлик ҳақида тушунча
3. Анъана ва новаторликнинг бадиий адабиётдаги аҳамияти

Фойдаланилган адабиётлар

1. И. Султон Адабиёт назарияси 1980
2. Адабиёт назарияси 1969 йил

Таянч иборалар

1. Анъана
2. Новаторлик
3. Новаторлик кўринишлари

Бадиий адабиёт ижтимоий онг шакли сифатида тарихий таравдиёт-Хонуниятларига бўйсунди. Жамиятда юз берган моддий узгаришлар бадиий адабиётда ҳам узгаришларни келтириб чихаради. Қадимги Юнонистонда юз берган йирик меҳнат таҳсимоти санъат ва адабиётнинг юксак тараққиётига олиб келди. Марказий Осиёда Урта асрлардан кейин юз берган ихтисодий ва сиёсий таназзул эса узбек адабиётининг орқага кетишига сабаб бўлди.

Синфий кураш адабиётга ҳам таъсир қурсатди. Бадиий адабиётнинг! синфлар кураш қуролига айлантиришга уринадилар. Бирок адабий оқимлар курашини бевосита синфлар кураши ифодаси тарзида талхин қилиш тугри эмас. Жамиятда ижтимоий кураш қучайган кутарилиш давларида адабиёт ҳам гуллади, реакция давларида адабиёт ҳам тушкунликка юз тутди.

Хар бир давр ўз санъатини яратади. Маркс, Гомер эпосини инсониятнинг болалиги деб атаган эди. Демак, эпос ибтидоии жамоа даврининг адабиёти бўлиб, кейинчалик ундай адабиёт яратилмади.

Адабиёт мафкура бўлиши билан бирга санъат ҳамдир. У ҳаётни узиға ҳос образли йул билан ифода этилади. Шунинг ҳам санъатнинг бир қатор узиға ҳос қонуниятларинг борки, улар санъат таравдиётининг жамият Хонуниятларига бўйсунмайдиган мустахил характери қурсатади. Масалан: санъат таравдиёти жамият таравдиётдан олдинлаб кетиши ҳам, орқда ҳолиши ҳам мумкин. Қадимги Юнонистон ижтимоий тараққиётининг энг ибтидоии босқичида эди. Лекин уша даврда

адабиёт шу қадар ривожланиб кетдики, натижада кейинги даврларда ҳам бу даражага чихиб булмади. Капитализм феодализмга нисбатан прогресс. Лекин Ўзбекистонда капиталистик муносабатлар кириб келаётган даврда Навоий сингари йирик даҳолар дунёга келмайди. Навоий даврида ўзбек адабиёти таравдиётда олдинлаб кетган, XIX асрларда орқада қолган эди.

Санъат ва адабиётдаги ўзгаришлар бирдан булмайди. Адабиётда ривожланиш революцияси эмас, эволюция тарзида содир бўлади. Санъат асарлари умрбоқий бўлади, эскирмайди.

Ҳар бир давр санъати ўзидан олдинги санъат билан боишх бўлади. Бир халқ, адабиёти ўзидан олдинги санъат билан боғаих бўлади. Бир халқ, адабиёти иккинчи халқ адабиётига таъсир этади. Бундан ворислик хонуни келиб чихади.

Ҳар бир давр адабиёти ўзидан олдинги давр адабиёти ютуқларидан боишча халқлар адабиёти ютуқларидан баҳраманд булмасдан ривожлана олмайди.

Анъана новаторлик масаласи ворислик хонуниятининг намоён булишидир. Анъана утмиш адабиётдан қолган энг яхши ғоявий-бадий бойликлар, кейинги давр адабиёти томонидан ривожлантириладиган утмиш адабиёти ёки бошқа халқлар адабиётларининг энг яхши ютуқлари адабий анъана бўлади. Масалан, Навоий ўз асарларида инсонпарварлик, қаҳрамонлик, халқлар дустлиги, зулм ва разолатга нафрат ғояларини олға сурган. Ана шу ғоялар кейинги ёзувчилар томонидан ривожлантирилди ёки А.Қдсий, Валтер Скот, ҳамда Журжи Зайдон' ижодидаги роман шаклини олиб шу асосида бутунлай янги ўзбек миллий романини яратди. Э.Воҳидов эса классик адабиётдаги газални ривожлантиради.

- Анъана қуйидагича бўлади:

- Боявий анъана. Бу Навоийдаги инсонпарварлик, қаҳрамонлик ғоялари ва мотивларининг ривожланишидир.

- Типлар анъанаси. Образ яратиш принципларининг кейингилар томонидан қабул қилиниб ривожлантиришидир. Фарҳрд - Азизхон Эвклион (пативнинг "Мунди"якомедияси) - Гобсак (Бальзакнинг "Гобсек" романи) -Кори Ишқаиба (Айнийнинг "Суддурнинг улими" повести) - Иноят оқсақол (С.Аҳмаднинг "Уфқ" романи) ана шу типлари анъанасининг намунаси.

Айрим типлар даётда ўз умрини яшаб булганлиги туфайли адабиётлар дам ўз умрини тугатади. Масалан, чулларга сув чиқарувчи Фардод қаби қадрмонлар анъанаси шундай булди.

- Формал анъаналар ёки бадий анъаналар содасидаги анъаналар ёки, бадий анъаналар содасидаги анъаналар. Шуниси муҳимки, ғоявий анъаналар, ҳар дамда типлар, ҳамда тшлар")анъанаси дунёқараши бир бирига яқин ёзувчилар томонидан ривожлантирилади. Формал анъаналар эса дунёқараши турлича булган ёзувчилар томонидан дам ривожлантирилади. Чунки бадий форма дунёқарашига бетараф булди. Лекин дар бир ёзувчи мавжуд форманинг ўзининг дунёқарашини ифодалаган бўйсундириши мумкин. Демак, формал анъана бу рлдингилардан мерос қолиб кейинги ёзувчилар томонидан ривожлантирилаётган жанрлар (роман, газал) тасвир воситалари вазн, дамда қофиялардир.

- Бадий форма содасидаги анъаналар қуйидагича давом эттирилади.

- Мавжуд жанр формаларини ривожлантириш:

- Утмиш анъаналарини синтез қилиш;

- мавжуд шаклдан қисман фойдаланиб, бутунлай янги жанр яратиш: Масалан: поэма, роман, газал.

- Эски формаларни тирилтириш;

Ҳар бир ёзувчи ўзидан олдингиларни тажрибасига суяниб, бирор янги фикр айтишга даракат қилади, олдингилар ғояларини ривожлантиради.

Хар кандай янги асар олдингисига Караганда, олга куйилган кадам булади. Олди янги асар даражасига кутарила олмаган, нунок, ва таклидий асарлар бундан мустасно. Кейин яратилган асарни янгилик даражаси турлича булади, утмиш адабий анъанасидан фойдаланиб яратилган принципда янгилик наваторликдир.) хар бир асарда дам новаторлик белгилари булади, дар бир ёзувчи дам у ёки бу даражада новатордир. Лекин дар кандай асар дам, дар бир ёзувчи дам гула маънода новатор булавермайди.

Хамза узбек адабиётида мавжуд булмаган драма жанрини, АДодирий роман жанрини олиб кирди ва юксак даражага кутарди. Хакикий новатор шудир. Яшин эса янги форма олиб кирмади, у мавжуд анъаналарни давом эттирди. Даландаров образи дам юксак мадорат билани яратитилган янгиликдир. Лекин яцгиликда дам янгилик бор. Хар кандай кутилмаган ва олдингиларга учрамайдиган адабий додиса новаторлик бўлавермайди. Новаторлик дакикий ва сохта булади. Хакикий новаторлик утмиш адабий анъаналарига асосланиб адабиётда принципдан янгилик яратишдир. Баъзан новаторлик эскирган формаларни кайта тирилтиришида дам намоён булиши мумкин. Сохта новаторлик эса йук. жойда янгилик яратишда уриниш натижасидир. Бу долда ёзувчи утмиш адабий анъаналарини менсимай, деч ухшамайдиган янгилик яратиб, дамmani койил колдирмокчи булади. Натижада у муваффакиятга эриша олмайди. Пролеткультчиларнинг уринишлари ана шундай эди.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Анъана деганда нимани тушунасиз?
2. Анъананинг кандай турларини биласиз?
3. Роя анъаналар бадий адабиётда кандай ифодаланади?
4. Типлар анъанаси нима? Мисоллар оркали тушунтиринг.
5. Бадий форма содасидаги анъаналар кай тарзда ифодаланади?
6. Новаторлик деганда нимани тушунасиз?
7. Узбек адабиёти мисолида новаторликни тушунтириб беринг.
8. Хар доим дам новаторликка ижобий дол деб караш мумкинми?
9. Хар иккисининг бадий адабиётда кандай адамияти бор?
10. Узбек адабиётида кайси даврларда шаклий новаторлик ривожланди?

6-МАЪРУЗА: БАДИЙ АСАРНИНГ ИЧКИ ТУЗИЛИШИ

Режа:

1. Сюжет таърифи.
2. Сюжетнинг ички тузилиши.
3. Сюжет типлари.
4. Бадий асар композицияси

М.Горпкий сюжетни «алокалар, карама-қаршиликлар, симпатиялар ва антипатиялар ва умуман кишиларнинг Ўзаро муносабати у ёки бу характернинг Ўсиши ва ташкил топиши тарихи», - деб атайди. Сюжетга характерларнинг кечинмалари тарихи ҳам киради. Арасту фабулани гўзалликнинг ҳажми ва тартиби дейди. Фабула воқеалардаги кескин бурилишлардир, воқеанинг бир маромдан бошқа маромга бирдан ўтишидир дейди. Фабулага тугун билан ечимни киритади. Демак, сюжет асардаги воқеалар оқимидир, уларнинг бир-бирига боғланишидир, ундаги алокалар, карама-қаршиликлар, характерларнинг ривожланиши тарихи, ана шу тарихнинг босқичларидир, асардаги туйғу ва кечинмаларнинг мантикийлигидир.

Бадий асарларда воқеалар боришида, характерлар тақдирида бирдан кутилмаган кескин ўзгаришлар бўлади. Бу эса асарда янги-янги тугунларни келтириб чиқаради, китобхонда қизиқишни кучайтиради. Ана шу тугун ва ечимларда характерлар мантиқи, воқеа ва характерлар ривожланиши тарихи намоён бўлади.

Тугун ва ечимлар Ўз-Ўзидан ха-рактерлар ривожланишини кўрсатмайди. Характерлар ва воқеаларнинг ривожланиши тарихи ана шу моментлар воситасида очилади.

Сюжетни қарама-қаршиликлар, характерларнинг ривожланиши тарихи, асардаги воқеалар оқими деб таърифлашда асосан йирик насрий ва драматик асарларга хос хусусиятлар кўзда тутилган. Ваҳоланки, лирик асарларда характер бўлмайди. Бўлганда ҳам уларнинг ривожланиши тарихи кўрсатилмайди, кичик жанрларда воқеалар берилмаслиги, уларнинг оқими кўрсатилмаслиги мумкин. Шунинг учун ҳам сюжет фақат асардаги воқеалар оқими, характерларнинг ривожланиш тарихигина эмас, асардаги туйғу ва кечинмалар оқими, уларнинг ривожланиш мантиқи ҳамдир.

Сюжет элементлари:

- **э к с п о з и ц и я** (баён қилиш, изоҳламоқ) - сюжетда тугундан олдин келадиган вазиятдир. Экспозицияда қаҳрамонлар, уларнинг Ўзаро муносабати, асосий ҳодисалар тўғрисида маълумот, ахборот берилиб, улар билан китобхонни таништиришдир. Экспозициянинг Ўзи ҳали асосий воқеани, асар конфликтини келтириб чиқармайди. Шундай бўлса ҳам у асардаги асосий воқеаларнинг характер ва йўналишларини белгилайди. Экспозициянинг қаерда келиши ёзувчи ниятига боғлиқ. Шунга кўра экспозиция турлича бўлади: тўғри, кечиктирилган, тескари. Тўғри экспозиция тугундан олдин келади. Кечиктирилган экспозиция тугундан кейин воқеа ичида ёки ундан олдин келади. Тескари экспозиция эса асар охирида келади (В.Каверин «Икки капитан»). Экспозиция прологга яқин туради. Бироқ прологдан фарқли равишда асарнинг асосий воқеаси билан ички бирликка эга бўлади.

- **т у г у н** - қаҳрамонлар Ўртасидаги тўқнашувнинг бошланиши, асарда қўйилган жумбоқдир. Асар воқеалари ана шу жумбоқнинг ечилиши билан тугайди.

- **воқеалар ривож**и - персонажлар Ўртасидаги муносабатлардаги Ўзгаришлар. Воқеалар ривож кўп қатламли, кўп босқичли бўлиши мумкин. Янги тугунчалар, бир томондан, асосий ту-гунни янада мураккаблаштиради, иккинчи томондан, асосий тугун ечи-лишининг босқичлари ролини ўйнайди. Бунда қаҳрамоннинг *олдинги тарихи, кейинги тарихи, тупик, тормозланиш, сир сақлаш, топиллиш, қутилмаган Ўзгариш* каби лаҳзалар ҳам бўлиши мумкин.

- **к у л п м и н а ц и я** - воқеалар ривожининг энг юқори нуқтаси, конфликтнинг ечилишига олиб келадиган ҳаёт ва муносабатлар ҳолатидир.

--- **е ч и м** - ҳаётнинг масаланинг ҳал этилиши натижасидир. Ечим қаҳрамонларга муносабатни ойдинлаштиради, ғоявий ва эмоционал муносабатларни ўткирлаштиради. Ечимда конфликт ва воқеалардан келиб чиқадиган ғоя ифодаланади.

--- **п о с т п о з и ц и я** (тугалланма) - драматик асарларда эса финал дейилади. Бунда кураш натижасидаги кучларнинг жойлашуви кўрсатилади. Экспозиция билан постпозиция мустақил ғоявий-бадий даражага кўтарилса, у пролог ва эпилог бўлади. Умуман, тугалланма персонажларнинг ечимдан кейинги ҳолатидир.

- **п р о л о г** - экспозиция ролини ўйнайди. Шу билан бирга, прологда тугун берилади. Бу тугун кучлироқ бўлади.

- **э п и л о г** - ечимдан кенгроқ бўлиб, унда ечимдан сўнгги қаҳра-монлар тақдири кўрсатилади. Эпилог ғояни яна ҳам чуқурлаштиради.

Баъзан сюжетни ҳам шаклга киритишади. Бироқ сюжетни бутун-лай Шаклга киритиб бўлмайди. Асарнинг асосий конфликти сюжетда очилади. Демак, сюжет фақат Шакл эмас, мазмунга ҳам алоқадордир. Сюжетда Шакл билан мазмун бирликда намоён бўлади. Ҳаёт коллизия-ларини бевосита очадиган санъат турларидagina сюжет бўлади. Меъморчилик, хореография ва мусиканинг айрим турларида сюжет бўлмайди. Сюжетда одамларнинг Ўзаро муносабатлари, симпатия ва антипатиялари, зиддиятлар акс этади. Воқеаларни динамик илғай олишда сюжет қуриш маҳорати кўринади.

Айниқса, драмада сюжет ку-риш масаласи муҳимдир. Драмада кулминация бутун воқеалар тарақ-қиёти жараёнида тайёрланиши керак. Сюжет қизиқарли бўлиши, курук бўлмаслиги керак. Сюжет кескинлигини қизиқарлилик билан алмашти-риш айрим асарларни сюжетдан воз кечишга олиб келади. Замонавий сюжет катта аҳамиятга эга бўлади.

Мавжуд илмий ва Ўқув адабиётларида сюжетнинг икки тури ҳақида гапирилади. Аслида эса, сюжетнинг қуйидаги тўрт тури бор:

- **х р о н и к а л и;**
- **р е т р о с п е к т и в;**
- **к о н ц е н т р и к;**
- **а с с о ц и а т и в.**

Хроникали сюжетда воқеалар бир бошдан бошланиб, бирин-кетин ҳикоя қилинади. Хроникли сюжет ишонарли бўлади. Бироқ сюжетнинг бу тури доим ҳам қулай восита бўла олмайди, чунки хрониканинг Ўзи сюжет бўла олмайди. Хроникалилик кўпинча натуралистик баёнчиликка олиб келади, ёрқин образлар яратишга имкон бермайди. Масалан, Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун» дostonларида, Айнийнинг «Эсдаликлар»ида, П.Турсуннинг «Ўқитувчи»сида воқеалар қаҳрамонинг туғилишидан, то маълум ёшигача берилади. Бироқ бу асарларнинг композицион қурилиши, воқеаларни танлаш, саралаш, умумлаштириш ва уларни бадиий ифодалаш маҳорати, уларни жойлаш-тириш, яъни композиция шунга олиб келадик, бу асарларни Ўқиган киши унда ортиқча нарса йўқ, барча воқеалар бадиий-эстетик ва ижтимоий қимматга эгадир, деган хулоса чиқади. Уларда эътиборга лойиқ ва қизиқарли сюжет ҳосил қилинади.

Ретроспектив (орқага қайтувчи) сюжетда воқеалар бир бошдан бирин-кетин ҳикоя қилинмай, балки воқеанинг маълум жойида тўхтатиб қўйилиб, унинг ўтмишига, олдинги воқеаларга мурожаат қилинади. Баъзи асарлар умуман ана шундай орқага қайтишга асосланса, айрим масалаларда вақти-вақти билан воқеалар ҳамда қаҳрамонларнинг ўтми-шига қайтиб турилади. Масалан, М.Шолоховнинг «Инсон тақдири» қиссаси бутунича орқага қайтишга асосланган. А.Қодирийнинг «Меҳ-робдан чаён» романидаги Солиҳ Маҳдумнинг ўтмиши тасвири, Ҳ.Олимжоннинг «Зайнаб ва Омон»ида Зайнаб билан Омоннинг ўтмиши, Ў.Ҳошимовнинг «Тушда кечган умрлар» романида комиссар ва Т.Маликнинг «Шайтанат» қиссасида бош қаҳрамони Асадбекнинг ўтмиш ҳаёти тасвири кабилар вақти-вақти билан орқага қайтиш намунаси бўлади.

Концентрик сюжет тадқиқот сюжет ҳам дейилади. Унда воқеа ҳикоя қилинмайди, ўтмишга ҳам мурожаат қилинмайди. Концентрик сюжетда бирор ҳодисанинг сабаблари таҳлил қилиш жараёнида содир бўлган воқеалар китобхон кўз ўнгида жонланади. Масалан, Ў.Умарбе-ковнинг «Ёз ёмғири» қиссаси бошида Чорсудан Мўниснинг жасади то-пилади. Унинг қандай ўлдирилганлигини ёзувчи ҳам, китобхон ҳам, асар қаҳрамонлари ҳам ҳикоя қилиб бермайдилар. Жиноят сабабларини текшириш жараёнида китобхон кўз ўнгида содир бўлган воқеалар жонланади. Софоклнинг «Шоҳ Эдип», О.Абдуллиннинг «Ўн учинчи раис» драмалари, Ҳ.Ғуломнинг «Машғал», О.Ёкубовнинг «Ларза», Ў.Умарбе-ковнинг «Фотима ва Зухра», Ў.Ҳошимовнинг «Тушда кечган умрлар», Т.Маликнинг «Шайтанат» каби асарлари ҳам сюжетнинг ана шу турига асосланиб қурилган. Чунки концентрик сюжет кўпинча детектив асарлар учун хос бўлади.

Ассоциатив сюжет илгарилари асосан лирик асарлар учун харак-терли бўлиб, лирика ташқи ҳодисаларга шоирнинг муносабати ёки ташқи ҳодисалар таъсирида шоир Шахсида туғилган туйғу ва кечинма-ларга асосланарди. Ҳозирда сюжет қуришнинг ассоциатив усули йирик насрий ва драматик асарлар учун ҳам хос бўлиб

қолмоқда. Бундай асарларда ҳикоя қилинмайди, балки қаҳрамоннинг хотиралари, Ўй-хаёл-лари, тасаввурлари оқими берилади. Масалан, А.Мухторнинг «Давр ме-нинг тақдиримда», «Чинор», С.Анорбоевнинг «Умр», Ч.Айтматовнинг «Алвидо, Гулсари», «Асрга татигулик кун», Ў.Умарбековнинг «Шошма қуёш», О.Ёқубовнинг «Кўҳна дунё» асарлари асоциатив сюжет асосида қурилган. Лирик поэмалар сюжети ҳам асоциатив усулга асосланади.

Асарда ҳар бир персонаж Ўз характери ва вазифасига эга бўлади. Уларнинг барчаси асосий нарсага, яъни воқеалар ривожига бирлашти-рилади ва шу билан асар сюжети очишга хизмат қилади. Сюжет би-лан композиция ажралмасдир. Сюжет бўшлиғи композициянинг бўшли-ғини келтириб чиқаради. Аниқ Шакллантирилмаган бўш композиция эса сюжетни ҳалок қилади. Бироқ яхши ишланган композициянинг Ўзи ҳам муваффақият келтирмайди. Композициянинг қиммати ғоянинг қиммати билан белгиланади. Яхши композицияда ифодаланган ғоя сюжетни ҳам яхшилайдди. Демак, сюжет асар мазмунини очиш Шаклидир.

Композиция - воқеалар, образлар ва асосий ғояни очишга хизмат қиладиган воситаларнинг жойлаштирилиши, меъёри ва нисбатидир. Композиция - асарнинг қурилиши, тузилиши, унинг структурасидир.

Композиция - асардаги барча қисмларни уюштирувчи мувофиқ-ликдир, алоҳида элементларнинг, воқеа ва эпизодларнинг жойлашиши, элементларнинг бир бутунга хизмат қилдирилишидир. Композиция марказий фигурани белгилаб олиб, сўнг бошқа персонажларни унинг атрофида жойлаштиришдир. Композициянинг қурилиши ҳам санъаткор танлаб олган ва тасвирлаган ҳаётий материалга боғлиқдир. Бадиий маз-мун композициянинг қанчалик аниқ қурилганлигига боғлиқдир. Асарда-ги композицион элементларнинг барчаси умумий мақсадга қаратилган бўлиши керак.

Композиция элементлари:

- сюжет элементларининг тартиби;
- қолиплаш;
- қистирма ҳикоялар;
- чекинишлар. Чекинишларда муаллиф сюжетдан четга чиқиб, тас вирланаётган воқеа ва қаҳрамонларга муносабат билдиради;
- сюжет линияларининг жойлашиши;
- образларнинг жойлашиши;
- қаҳрамонларнинг диалог, монологлари, Ўз туйғуларини ифода этишларининг Ўрни, ички монологлар;
- портрет характеристикаси. Портретда қаҳрамонлар ташқи қиёфасигина эмас, уларнинг ички дунёсидаги Ўзгаришлар ҳам мужассамланади.
- пейзаж ва муҳит характеристикаси.

Сюжет композицион тартиб орқали юзага чиқади. Композиция сюжетдан кенгрокдир. У сюжет билан боғлиқдир. Асар воқеаларини хронологик тартибда жойлаштирмаслик, тугун ва ечимини ҳар ерда бериш мумкин. Бу ҳам композиция бўлади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Сюжет таърифи.
2. Сюжет элементларини кўрсатинг.
3. Сюжет типлари.
4. Лирикада сюжет.
5. Хроникали сюжет.
6. Ретроспектив сюжет.
7. Концентрик сюжет.
8. Ассоциатив сюжет.

9. Сюжет ва композиция.
10. Композиция элементлари ҳақида маълумот беринг.

Таянч иборалар

1. Сюжет. 2. Сюжет типлари. 3. Сюжет элементлари. 4. Композиция.
5. Композиция элементлари.

Адабиётлар:

1. Раҳимов А. Бадиий сюжет типлари ва романбоп ривоянинг такомиллашуви. ФДУ. Илмий хабарлар. 1996 йил, № 4. -Б. 40-45.
2. Иброҳимов А. 80-90-йиллар Ўзбек романида концентрик сюжет курилиши. ФДУ. Илмий хабарлар. 1996 йил, № 4. -Б. 46-48.
3. Раҳимов А. Роман санъати. Қўлланма. Фарғона, 2001. - Б.38-56.

7-МАЪРУЗА. ҲОЗИРГИ АДАБИЁТШУНОСЛИКНИНГ АСОСИЙ МЕТОДЛАРИ

Режа:

1. Ҳозирги адабиётшуносликнинг асосий методлари
2. Психоаналитик метод.
3. Интуитизми методининг Ўзига хос хусусияти.
4. Формализм, экзистенциализм методи.
5. Структурализм методи ҳақида тушунча.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Адабиёт назарияси 2 томлик. 1978, 1979
2. Философия луғати. Тошкент 1976

Таянч иборалар:

1. Психоаналитик метод.
2. Интуитизм
3. Формализм.
4. Структурализм.

Психоаналитик метод. Е.Фрейд, И.Нейфелг'д, И.Д. Йермоновлао адабиётни ехтиросларга бой бўлган ҳолатларни кўрсатиб бериш адабиётнинг асоси деб биладилар. Бадиий , адабиётдан худди шундай ҳолатларни қидиришни тарғиб қилишди. Бадиий адабиётда еротик мотив ва мавзуларнинг ўрни, меҳёрини билиш зарур. Ортиқча бундай ҳолатларни тасвирлаш инсон тарбиясига, инсонларнинг дидига адабиётни ахлоқий-эстетик функциясига салбий таъсир етиш мумкин

Айниқса, Ўзбек адабиётида бундай ҳолатларни меҳёрий тасвирланиши талаб етилади. Халқимизнинг миллий, диний хусусиятлари ҳам сира бундай ҳолатларга тўғрикелмайди.

Интуитивизм - философияда идеалистик оқим бўлиб бу оқим империализм давридаги буржуа философиясида катта таъсирга ега бўлди Этикада 20-асрдаги буржуа этикасининг йўналишларидан бири бўлиб бу йўналиш этикадаги ҳозирги замон формализмига асос солди У дастлаб Англияда, 50-йилларда АҚШ да тарқалди. А.Бергеон, Б.Кроча, Ю.У.Аихенвалг'д, А.М.Йевлаковлар каби олимлар ҳаётни тийоан йўналиш этикадаги ҳозирги замон формализмига асос солди У дастлаб Англияда, 50-йилларда АҚШ да тарқалди. А.Бергеон, Б.Кроча, Ю.У.Аихенвалг'д, А.М.Йевлаковлар каби олимлар ҳаётни тийран'синчиклаб - интуицияга хос ўрганиш бу методнинг асосини ташкил етишини таъкидлашган.

Яҳни интуиция - (лот.-синчиклаб.қараш) аввал мантикий муҳокама қилмасдан, ҳақиқатни бевосита пайқаш қобилияти Марксдан илгариги философияда интуиция билувчилик фаолиятининг алоҳида формаси деб қаралган.

Масалан, Шарқ философиясида Интуицияни пай гъамбарларга хос бўлган махсус билим усули сифатида талқин этилиб, у ил гъор мутаффакирлар Фаробий, Берунийлар томонидан танқид қилинган. Интуицияга ҳақиқатни очишнинг бирдан-бир ва ягона йўли деб қараш мумкин.

Бадиий ижодни онгсиз жараён. деб билиш, ушбу метод асосчиларининг асосий принциплари бўлди. Ижодда онглиликни, тафаккур ва тажрибанинг ролини инкор этади. Ижод жараёнини Ўрганиш, бугунги кундаги адабиётхуносликнинг асосий методи саналган.

Формализм методи.

Г.Зампер, А.Ригалларнинг формализмга қўшган ҳиссалари катта. бордир. Формализм Ўз номи билан бадиий адабиётни Ўрганишда фақат формага еҳтибор беради, Бадиий асарни Ўрганишда . айрим рамзий образларни изоҳлаш билан чекланади. Формалистлар ҳар қандай назарий критерийларни инкор этадилар. қўпинча улар асарнинг ечимини анализ қилиш, тасвир воситаларини таҳкидлаш, таҳрифлаш билан чекланадилар.

Структурализм яқинда келиб чиққан ижодий метод бўлиб, улар бадиий асарнинг структурасини ундаги товушлар таркиби, микдори, жойлашиш Ўрни, тартиби билан маш гъул бўладилар.

Структурализм маҳлум даражада адабиётнинг айрим қонуниятларини очиб беради. Структурализмнинг асосий етакчилари Р.Барт, Ц.Псодеров, Р.Якобсон, Йу.Лотмонлар бу методнинг қатор ижобий хусусиятларини кўрсатиб беришган. Структурализм формализмнинг техника ва кибернетикага оид ҳозирги кириниши эканлиги еҳтироф этишган,

Илмий тушунчалар ва бадиий воситаларни математик воситалар билан аниқ системалаштиришга уриниши зарурлиги бугунгй адабиётхунослик фанининг еҳтиёжига айланиб бормоқда. Фдн техника тараққиётини ҳозирги босқичда адабиётхуносликнинг айрим масалаларини тадқиқи қилишда компг'йутер ҳамда математик воситалар имкониятларидан фойдаланиш ва уни амалга ошириш ушбу методни асосий функцияси ҳисобланади. Бу методнинг адабиётхунослик фанини тараққий этишида хизматлари катта.

Шундай қилиб, бадиий адабиётнинг ривожда йуқоридаги методларнинг Ўз Ўрни бор.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Психоаналистик метод нима?
2. Уни бадиий асар таҳлилидаги Ўрни қандай?
3. Интуитивсум методи қандай пайдо бўлган?
3. Д. Бу методнинг етакчи хусусияти нимада?
4. Формамум методи қандай метод саналади?
5. Структуромум методи асосчилари кимлар?
6. Улар қандай ғояни илгари сурадилар?
7. Замонавий адабиётхуносликда енг етакчи метод қайси?
8. Структурализм методи нима учун бугунги кунда еҳтибор кучайди.
9. Ушбу методлар ҳақидаги сизнинг фикрингиз қандай?

8-МАЪРУЗА: РОМАНТИЗМ

Режа:

1. Романтизм дакида умумий маълумот
2. Романтизм ижодий метод сифатида
3. Романтик тасвир

Фойдаланилган адабиётлар

1. А.Кулжонов. Реализм ва романтизм. Тошкент 1983
2. У.Норматов. Насримиз анъаналари. Тошкент 1978
3. О.Носиров. Ижодкор, шахс, бадиий услуб, автор образи. Тошкент 1981

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР

1. Романтизм
2. Революцией романтизм

Борлиқни кандай булса, ушандай эмас, кандай додласа, ушанда: кўрсатиш, даётнинг узини эмас, унинг кандай булиши кераклигини яъни ёзувчи ва инсоният орзуларини тасвирланиши романтизмнинг асоси: хусусиятидир.

Хаёт ҳақиқатини эмас, туйгулар ҳақиқатини тасвирлаш романтизмнинг навбатдаги хусусиятидир.

Романтизм адабиёти демократик ва маърифий эстетик характерга эгадир. Ёзувчи асар яратар экан, борлиқни миедаллаштириш тарзида тасвирлайди. Романтизм реал борлиқ ва давдоний манзаралар тасвирини субъектлаштиради, яъни мавдум идеалга буйсундиради.

Шундай қилиб, романтизм асосида яратилган асарларда, борлиқни образларни идеал образлар, мушоадалар асосида яратилади. Борлиқдан юз ўгириш, идеал оламдан нажот излаш, даётни идеал орзуларга мослаштириш романтизмнинг навбатдаги хусусиятларидан биридир. Ёзувчи ижодий билан боғлиқ булган хусусиятлардан бири субъективликнинг кучлилигидир.

Ёзувчи даётда қонишаган долатда фавқуллодда, эмоционаллик, шартлилик асосида баъзан даргазаб, қучли, иродали, исёнкор шахс образлари яратади. Бирок, яратилган образлар бутунлай халқнинг даётида, унинг миллий хусусиятларида узоқлашиб қетмайди. Аксинча у шу асосида қурилади.

Романтизмнинг тарихий илдизлари асосан қадимги халқ оғзаки ижодида яратилган миф, достонлар, ҳикоят, ривоятларга бориб тақалади. Чунки, юқоридаги асарлар халқнинг идеал образлари яратилган асарлар ҳисобланади.

Романтизмда турли хил оқимлар мавжуд, жумладан тараккийпарвар романтизмни кенг халқ оммаси интилишлари билан боғлиқ. Қелажақ орзуларни инқилобий ҳаракат билан болаш - революцион романтизм дейилади.

Романтизм - ижобий метод сифатида асосан ўзбек адабиётида А.Навоий ижодлари билан боғлиқ булган ҳодиса сифатида шаклланди. Навоий ижодида ҳам бир вақтнинг ўзида ҳам романтизм, ҳам реализм элементлари мавжуд эди.

Севги-муҳаббат романтиклар учун умуман инсонийликнинг айна ўзи бўлиб қелган. Инсонда ҳамма нарса мураккаб. Романтиклар ҳам инсоннинг мураккаблигини теран ва нозик тушунчаларга, энг аввало инсоннинг табиий ва асл бойлиги севаги-муҳаббатга, унинг қусунқорлигига фавқуллодда қатта эътибор беришди. Шу нуқтадан соф муҳаббатнинг сеҳрли буюқ қучини алоҳида зўр эҳтирос билан ақс эттирилган.

Маълумки, ўзбек романчилигида ҳозирги ҳаётимизнинг бошланиши даври - 20 йиллардаги мураккаб воқеалар, қизгин синфий қурашлар 50-йилларга қадар етарли даражада кенг планда ақс этмаган эди. Шунинг учун Ойбек типидagi тажрибали романчиларгина эмас, айна вақтда, А.Мухтор ва Р.Булом қабил талантили: ёзувчилар ҳам бу даврга мувожаз этдилар.

Адабиётшунослик қанида қуп миллатлик. адабиётда ранг-баранг индивидуал услубларнинг шаклланиши ва ривожланишини атрофлича кенг ва қуқур урганишда ФОНТ мураккаб ва қигал проблемалардан бири услубий оқимлар типологияси проблемасига фавқуллодда қиддий эътибор берилапти. Бу борада эришилган улқан ютуқлардан бири, реализм методи доирасида қамол тоқган услублардан бири - романтик услубий оқимни (бу баъзан "романтизм", "романтик

тасвир", "романтик тенденция", "романтик мактаб" деган ном билан юритилади), илмий асосда аниқлаш, кенг йуналишга олиб кириш ва шак-шубхага урин колдирмайдиган даражада исбот кюшшда кўринади.

XX аср совет Шарки халқларининг забардаст, улкан яловбардор шоирларидан Самад Вургун романтизмда Байронни беллашишга, ижодий мусобакага чакираман, дея хайкирган эди. Яна бир адиб Чингиз Айтматов Горький ва Маяковский романтизмга мафтун эканлигини махсус таъкидлайди. Гап бу уринда Навоий, Пушкин, Лермонтов, Байрон, Гюго каби буюк санъаткорларнинг буюк анъанаси хакида эмас; балки куп миллатли совет адабиётининг асосий методи- социалистик реализм реализм методи замирида янгидан таркиб топиб, ривожланган романтик услубий оким, хусусида боряпти. Бу хакда гап борганда йирик тадқиқотчилар Н.Тихонов, О.Гончар, А.Давженко, К.Паустовский,

Э.Межелайтис, Ч.Айтматов, Р. Гамзатов ва бошқа катор улкан санъаткорларнинг номини тилган олишади ва уларнинг услубини худди шу окимга мансуб деб хисоблайдилар.

Машдур адиб АДодирийнинг "Утган кунлар" романи услуби романтизм билан сугорилган. Романтизмни фаол химоя қилганлардан бири Ойбек эди. У узининг илк ижодида бунга содиқ булди. Катор шеърларида ва "Бахтигул ва Согиндик", "Уч" поэмаларида романтизм туларок куринди.

Бадиий ижод тажрибаси воқеаликни ва қахрамонларни романтик услубда тасвирлаш принципларининг катор мураккабликлари мавжудлигини курсатади.

Романтик тасвир - асарнинг ҳамма жойларида ҳам бир хил меъёрга эмас. Айрим уринларда меъёр бузилади, муайян. таранглик бушашиб кетади. Қдхрамонларни романтик тасвирлаш принцинга мувофиқ уларнинг суҳбатлари, монологи, диалог, нутқларини беришда ҳам номуқосиблик аломатлари сезилади.

Романтик тасвир услубида ҳам композицияон бирликни таъминлашнинг ўзига хос мураккабликлари мавжуд булади. Қахрамонларнинг бутун ҳаёт тафсилотига эмас, балки улар фаолияти ва қисматининг кескин бирлашадиган ва ажралиб кетадиган нуқдаларига тасвирига фавқулудда жиддий урғу бериб борилади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Романтизм нима?
2. Нима учун романтизмни метод сифатида фойдаланилади?
3. Романтизм методини қандай ўзига хос хусусиятини бор
4. Романтик тасвир деганда нимани тушунаси?
5. Ревалююион романтизм деганда нимани тушунаси?
6. Романтизм ижодий метод сифатида қачондан шаклланди?
7. Романтизм асосан қайси даврда жуда тараккий этди?
8. Романтик тасвирнинг етакчи хусусияти нимада?
9. Сиз ёктирган қайси асарда романтик тасвир кучли?
10. Шарқ адабиётида романтизм тарасиёти масаласига қандай. муносабат билдирасиз?

9-МАЪРУЗА. БАДИЙ АДАБИЁТДА РЕАЛИЗМ МЕТОДИ РЕЖА

1. "Реализм" атамасининг мазмун ва моҳияти.
2. Реализмнинг ижодий метод сифатида шаклланиши.
3. Реализм турлари. Социалисту реализм ва унинг қамчиликлари.

4. Танкидий реализм ва унинг хозирги адабиётда тутган урни

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. И.Султон. Адабиёт назарияси. Тошкент уқитувчи нашриёти 1986 2.
А.Кулжонов. Реализм ва романтизм.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР

1. Метод.
2. Реализм.
3. Услуб.

Илму адаб, ахлоқ-одобни йигиндиси булган адабиётда реализм методи узига хос аҳамиятга эга. Аввало, бу атаманинг маъноси ҳақида Реализм - бу борлиққа, бизнинг ураб турган барча нарсаларга реал, яъни, тугри ёндошишдир. Адабиёт соҳасида ҳа, бу атама воқеликни тугри тушуниш ва уни ҳамма зиддиятлари билан бадий образларда ҳаққоний инъикос этириш реализм ҳисобланади. Демак, бундан қурииб турибдики, реализмнинг романтизмдан фарқи бутун борлиқни қандай бўлса, ушандайлигича тасвирлашдир. Романтизмда эса, бизга маълумки, бурттириш; муволажалар етакчи роль уйнайди.

Бизнинг қадимги аجدларимиз, буюк ёзувчиларимизнинг асарларида, йирик насрий ва назмий ҳикоя ва ашъорларида романтизм етакчи аҳамият касб этади. Инсонларнинг қомиллиққа, яхши яшашга, одилонга жамият қуришга булган интилишлари классик асарларимизда жуда қиройли тасвирланади. Бунда, албатта романтизмдан кенг фойдаланилган. Ўз навбатида ҳаётдаги реал воқеликлар ҳам бадий образларда талқин этилган. Бирок ҳали у даврда реализм маълум бир методи сифатида эмас эди.

Бизга маълумки, метод сузи, маълум бир санъаткорнинг англанаётган воқелиққа ижодий муносабатининг умумий принципи, ёки бошқачароқ қилиб айтганда бадий асарда воқелиқни қайта тиклаш услубларининг йигиндисидир.

Шунга қура, жаҳон адабиётида классицизм, романтизм ва реализм методлари мавжуд бўлиб, тарйхан. узига хос шакл-шамойилига эгадир. Биз қуриб утмоқчи булган реализм методи эса, ана шу ижодий методларнинг энг кенжа вақили бўлиб, унинг қелиб қикиши, метод сифатида намоён бўлиши XIX асрнинг 2-ярмида Европа халқлари адабиётида қуринади.

Бу ижодий методнинг ўзига ҳослиги шунда эдики, аввалги даврлар адабиётида ривожланган ҳислатлар, реализм адабиётида юқсак даражага қутарилди ва адабиётнинг асосий тамойилларига айланди. Гуманизм, инсонпарварлик қаб ҳислатлар реализмнинг байроғи бўлиб қолди. Адабиёт, инсоннинг реал ҳаётини ва бу ҳаётининг реал шароитини тадқиқ этишга қучди.

Адабиётда реализм методи ҳаётга жуда янғи ҳикоя, повсёт, роман, драма қаб адабий жанрларда кенг ёйила бошланди.

Хусусан, ўзбек адабиётида реализм методи, XX асрнинг бошларида, йирик ўзбек ёзувчилари А.Қодирй, Қулпон, Фитрат, Маҳмудҳуа Бехбудй, Ҳамза қаб маърифатпарварлар ижодида намоён бўла бошлади. Айниқса, ўзбек романчилигининг асосқиси ҳисобланган А.Қодирй ижодида жуда кенг урин тутди. Биргина "Утган қунар" ёки "Обид кетмон" романларини эслатиб утишлиқ сузимизнинг исботига қифоя қилса қерак. Юқорида номлари қикр қилинган маърифатпарвар ёзувчилар, ўзбек халқининг утмиши ва бугунини ақс эттирган асарларида реализмдан жуда яхши фойдаландилар. Улар ўзбек халқи ҳаётини борлиғича, жуда қиройли бадий образларда уз қитобхоналарига ҳавола этдилар. Уларнинг реалистик ҳаёт ва

бадийлик билан йутрилган асарлари бугунги кунда ҳар бир китобхоннинг сеvimли асарига айланиб, ҳозирги даврда ҳам Чулдан тушмай келаётган нодир ёдгорликлардандир.

Реализм методининг бу ажойиб хусусиятлари унинг жуда ҳам катта маърифат аҳамиятини таъмин этади. Ҳаётни ҳар тарафлама ва чуқур урганиш жиҳатидан реализм адабиёти барча халқлар адабиётида катта ютуқларга эга бўлди. ва етакчи аҳамият касб эта бошлади.

Буюк руе ёзувчиси Белинскийнинг таърифича, "ҳаққонийлик ва бадий таъсирчанлик" - реализм методининг икки муҳим талабидир. Ҳаётни ҳаққоний ва таъсирчан тасвир этиш учун уни ҳар тарафлама кенг қамраб олиш зарур. Ҳаётнинг конфликтларни руй-рост тасвирлаш реализм адабиётининг асосий талабларидан биридир. Етук реалистик асар даврининг кучли зиддиятларини характерлар ва уларнинг беаёв кураши орқали бериш билан ажралиб туради. Ҳаётнинг конфликтларнинг чин маъносини очиқ ташлаш учун реалистик тасвирда муболагага кенг урин берилади. ва бу муболага ҳаётнинг ҳақиқатга зид бўлмайди. Реализм адабиёти воситалари хилма-хил ва бой бўлиб, ҳаётни "ҳаётнинг ўз шаклларида тасвирлашдан" бошлаб, масал, этак ва афсонагача бўлган ҳамма шакллари ун ичига олади.

XIX аср Европа ёзувчилари, XX асрнинг бошларидаги ўзбек ёзувчилигининг ижодида реализмнинг ҳаётига ва халққа яқинлиги яна ҳам ошди унинг воситалари яна ҳам мукаммаллашди. Бу эса, ўз ўринда адабиётда янги босқичларни таъминлади.

Собиқ Шўролар даврида бўлиб ўтган 1917 йил воқеаларидан сунг Россия ва ўша пайтганда 14 иттифокдош республика бирлашиб, янги тоталитар давлатнинг вужудга келтирилди. СССР деб аталган бу давлат, социалистик диктаторликка асосига қурилган эди. Тенг ҳуқуқли деб номланган, аслида эса, бошқа давлатлар ва миллатлар устидан зуравонлик билан ҳукмрон бўлиб олган Россия, бошқа миллатларнинг бой утмиш меросидан айириб, эркини тусиб, миллат узлигини йукотишга ҳаракат қилди. Бу эса ўз навбатида адабиёт соҳасини ҳам четлаб ўтмади. Ўз миллатини, ўз эрки ва истикболини қуйлаган, орзу қилган миллат уқлонлари, "халқ душмани", "миллатчи" тамгалари остида 30-йиллар катаконининг қурбони бўлдилар. Жумладан, ўзбек халқининг маърифатпарвар ёзувчи ва шоирлари бўлган А.Додирӣ, А.Авлоний, Чулпон, У.Носир, Фитрат сингари янги адабий оқим вакиллари эслатиб ўтиш қифоя. Айнан шу даврга келиб, реализм методининг янги тури социалистик реализм методи юзага кела бошлади. Бадий адабиёт, айниқса реалистик адабиёт сиёсат ва мафкура билан ҳисоблашмай иложи йук. Чунки, дар қандай шароит ва тузумда дам адабиёт шу тузумнинг реал воқеаликлари бадий образларда талкин этади.

Шу нуқтаи назардан келиб чиққан ҳолда, социалистик реализм методи 20 - йилларда бошлаб шакллана бошлади. Бу методнинг мақсад ва вазифалари янги, социалистик жамиятни ва шу жамият қишларининг бахтли, фаровон ҳаётини ҳамда Коммунистик партиянинг "эл фаровонлиги" йулида олиб бораётган сиёсатини мадҳ. этишдан иборат эди. Турли миллат ва элларнинг ягона мақсад-социализм йулидан оғишмай бориб, келажакда коммунизм, қуриш йулида марксча-ленинча ғояларни бутун омма онига сингдириш бу давр, социалистик реализм адабиётининг вазифаси эди. Шу ёринда нарсани таъкидлаб ўтиш жоизки, "реализм" атамасининг маъноси, бу даврга келиб узининг асл қиёфасидан бироз узоқлашди. Яъни, қупрок реал воқеаликлари эмас, балки, қуп ҳрлларда партиянинг мафкуравий қоролӣ бўлиб ҳизмат қилди. Қандай асар бўлмасин, ҳикоями, очкерми ёки романми, албатта шу асарда социализмни партияни ёки коммунист шахсни идеал образ сифатида тасвирлаш шарт эди. Шу давр ёзувчи ва шоирлари маълум бир қолпга тушиб, бугик ижод қилишга мажбур эдилар.

Тугри, бу даврда ҳам адабиёт ривожланишдан тухтаб колмади. Аксинча, у олга караб силжиди. Шу даврда А.Кахдор, Ғ.Ғулом, М.Шайхзода, Ойбек ва бооша куплаб, йирик узбек ёзувчи ва шоирлар етишиб чивдиларки, улар узбек - адабиётида муносиб из қолдирдилар. Лекин, улар ҳам эркин, яйраб ижод кила олмадилар. Ўз фикрларини баралла айта олмадилар.

Социалистик реализм методининг яна бир камчилиги шунда эдики, у бой ўтмиш меросимизни "эскилик саркити", "мистик адабиёт" каби бухтонлар билан қаралади. Маълумки, утмишсиз келажак йук. Уз утмишини унутган халқнинг, миллатнинг эртаси коронгу. Социалистик реализм методи, бизнинг бой маънавий меросимизни, диимиз, кадрийатларимизни тан олмади. Уша даврларда яратилган куплаб асарларда, факат давр рухи акс эттирилди. Шу боисдан бугунги кун китобхони учун 70-80 йиллар муаммоси, партия ва сиёсатнинг кйзиги йук Чунки, бу асарларнинг катта қисми, йиллар утиши билан ўз кучин йўкотди. Юкоридаги фикрлардан курииб турибдики, социалистик реализм методи узини оклай олмади, Маълум маънода давр методи булиб қолди.

1991 31 август куни тарихий ходиса юз берди. Асрлар давомида ушалмас орзу булиб келатган мустикаллик, хуррият кулга киритилди. Бу эса, уз навбатида адабиётга ҳам ижобий таъсирини утказди. Йиллар давомида ёзувчи-шоирлар қалбида беркиниб ётган булоқлар кузочди. "Суз эркинлиги", "фикр эркинлиги" каби янги атамалар хаётга, ижодга кириб кела бошлади. Жумладан, реализм методининг яна бир тури булган танкидий раелизм, мустикаллик шарофати билан бадий адабиётда уз урнини топа бошлади. Танклдий реализм - жахон адабиёти ва санъати тарихида реализм таракдаётининг энг баланд боскичидир. Чунки, бу метод, тарихий анъаналар, кадрийатларни уз урнига куяди ва ундан жуда самарали фойдаланади. Бадий асарда танклдий реализм методи асар кахрамонининг ички кечинмаларини, унинг, хаётидаги ютук ва камчиликларини аник - равшан ёритиб беради. Биз бу метод ёрдамида асар кахрамонини якинрок. таниимиз. Реал воқеаликка уз муносабатимизни билдираимиз.

Хозирги давр адабиётида бу методнинг тутган урни бекиёсдир. Бу кунги кун ёзувчиси ўз асарида бой маънавий меросимиздан бемалол фойдаланиши мумкин. Ўз навбатида хозирги замон китобхонининг онга Хам жуда яхши ривожлангаа бўлиб, ёзувчидан умрбокий, мазмунан пишиқ - пухта бадий асар талаб килишга хакли. Танкидий реализм методи эса, ижодий метод сифатида бугунги давр рухи билан хамнафас равишда ривожланиб бориб, инсонларнинг эзгу ва хайрли ишлари йулида хизмат килмоги лозим. Бугунги кун талаби хам шудир.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Реализм нима?
2. Реализм метод сифатида қачон шаклланган?
3. Реализмнинг қандай турларини биласиз?
4. Танкидий реализм асосчилари кимлар?
5. Социалистик реализмнинг қандай принциплари бор?
6. Социалистик реализмнинг қандай камчиликлари бор?
7. Бу даврда қандай ёзувчилар етишиб чикди?
8. Хаёт ҳақиқати масаласи социалистик реализм даврида қандай хал этилди?
9. Ўзбек адабиётитда тоталитар тузум даврда қандай асарлар яратилди?
10. Уларнинг ютук ва камчиликлари нимада?

